

-

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií
Katedra studií občanské společnosti

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**Hodnocení stáží jako formy mezinárodní spolupráce
mezi organizacemi občanské společnosti**

Vypracovala: Bc. Maryna Puzdrova
Vedoucí práce: Mgr. Tereza Pospíšilová, Ph.D.

Praha 2012

-

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval/a samostatně a s použitím pramenů a literatury řádně citovaných a uvedených v seznamu literatury. Práci jsem nevyužil/a k získání jiného nebo stejného titulu.

Souhlasím s tím, že tato diplomová práce může být zveřejněna v elektronické knihovně FHS UK a může být využita i jako studijní text.

V Praze dne 7.9.2012

.....

podpis

-

PODĚKOVÁNÍ

Velmi ráda bych poděkovala všem, kteří mi pomáhali při vzniku této práce, především však vedoucí své práce Mgr. Tereze Pospíšilové, Ph.D. za zájem, připomínky a čas, který mé práci věnovala

OBSAH

Seznam grafů a tabulek

Seznam zkratk

Univerzita Karlova v Praze.....	1
Fakulta humanitních studií	1
Katedra studií občanské společnosti.....	1
Seznam grafů a tabulek.....	3
Seznam zkratk.....	4
ČR – Česká republika.....	4
EIDHR – European Instrument for Democracy and Human Rights – Evropský nástroj pro demokracii a lidská práva.....	4
ENPI– European Neighbourhood & Partnership Instrumen) - Nástroj evropského sousedství a partnerství.....	4
EU – Evropská Unie.....	4
MZV ČR – Ministerstvo zahraničních věcí České republiky.....	4
NNO – Nestátní neziskové organizace.....	4
SIDA– Swedish International Development Cooperation Agency, švédská organizace podporovaná švédským Ministerstvem zahraničí.....	4
1 ÚVOD.....	6
2 TEORETICKÁ ČÁST.....	9
2.1 Podpora demokracie: hlavní pojmy a aktéři, metody/specifika, kritici.....	9
2.1.1 Vymezení pojmu.....	9
2.1.2 Podpora občanské společnosti a její hlavní aktéři.....	10
2.1.3 Role (advokačních) NNO v procesu podpory demokracie.....	12
2.1.4 Kritika podpory občanské společnosti.....	14
2.2 Česká republika v procesu podpory demokracie.....	16
2.2.1 Vymezení pojmu.....	16
2.2.2 Bělorusko jako prioritní země české transformační politiky.....	18
2.2.3 Hodnocení efektivity české transformační politiky.....	18
2.3 Podpora demokracie v Bělorusku.....	20
2.3.1 Politický kontext.....	20
2.3.2 Výzvy pro běloruský občanský sektor.....	21
2.3.3 Výzvy pro implementaci demokratizačních projektů.....	24
2.4 Finanční podpora a otázka morálky.....	25
3. PRAKTICKÁ ČÁST.....	27
3.1 Evaluační studie jako výzkumný design.....	27
3.1.1 Vymezení pojmu.....	27
3.1.3 Specifika evaluační studie.....	30
3.2 Metodologické volby.....	31
3.2.1 Techniky sběru dat.....	32
3.2.2 Výběr vzorku.....	33
3.2.3 Etické aspekty výzkumu.....	33
3.3 Průběh výzkumu.....	35
3.4 Prezentace a interpretace dat.....	36
3.4.1 Stáže (studijní cesty) jako způsob podpory občanské společnosti v Bělorusku.....	41
3.4.2 Hodnocení užitečnosti stáží.....	43
3.4.3 Výsledky stáží.....	44
3.4.4 Další možné formy spolupráce s běloruským občanským sektorem.....	44

3.4.5	Problémové aspekty spolupráce.....	48
3.4.6	Role českých organizací v podpoře běloruské občanské společnosti.....	50
4	ZÁVĚR.....	51
	Literatura:.....	54
	Salamon, L. M., Anheier, H. K. 1997. Defining the Non-Profit Sector: A Cross-National Analysis. Manchester: Manchester University Press.....	55
	Soros Foundations Network. 1997. Building Open Societies, Report. New York: Open Society Institute.....	55
	Rossi, P., Freeman, H. 1993. Evaluation: A systematic approach.SAGE Publications.....	56
	Vyhodnocení stáží pro Bělorusko.....	57
	Vyhodnocení další stáže.....	58
	Data, které poslouží ke statistickému zpracování:.....	62

Seznam grafů a tabulek

Tabulka 1: Počet účastníků studijních cest v roce 2006-2010.....	36
Tabulka 2. Politické preference mužů a žen v Bělorusku.....	38
Tabulka 3: Hodnocení různých způsobů podpory občanského sektoru v Bělorusku.....	44
Graf 1: Která Česká organizace Vás do ČR pozvala?.....	37
Graf 2: Zapojení respondentů do občanských aktivit v Bělorusku.....	40

Seznam zkratek

ČR – Česká republika

EIDHR – *European Instrument for Democracy and Human Rights* – Evropský nástroj pro demokracii a lidská práva

ENPI– *European Neighbourhood & Partnership Instrument*) - Nástroj evropského sousedství a partnerství

EU – Evropská Unie

MZV ČR – Ministerstvo zahraničních věcí České republiky

NNO – Nestátní neziskové organizace

SIDA– *Swedish International Development Cooperation Agency*, švédská organizace podporovaná švédským Ministerstvem zahraničí.

ABSTRAKT

Cílem této práce je zjistit užitečnost stází (studijních cest) jako formy mezinárodní spolupráce a zjistit možnosti zefektivnění těchto stází. Formou evaluační studii se hodnotí stáže organizované českými neziskovými organizacemi pro představitele občanského sektoru Běloruska v letech 2006 -2010. Kromě toho popisuje, které formy zahraniční podpory jsou běloruským občanským sektorem považovány za nejpřínosnější a nejpotřebnější. Popisuje také podporu demokracie obecně a její kladné a záporné stránky v Bělorusku konkrétně. Také se soustředí na fenomén podpory demokracie v českém kontextu.

Klíčová slova:

podpora demokracie, transformační spolupráce, občanský sektor, Bělorusko, studijní cesty

ABSTRACT

The goal of this thesis is to assess the usefulness of study visits organised by Czech civil society organisations as a form of international cooperation in the period 2006 – 2010 and to map out the possibilities for making study visits for Belarusian participants in the Czech Republic more effective. An additional goal of this study is to identify potential opportunities for increasing the impact of study visits and long-term cooperation with the Belarusian non-governmental sector. This thesis also describes the phenomena of democracy assistance the whole and its positive and negative aspects in Belarus. Besides that, this paper focuses on the notion of democracy assistance in the context of the Czech Republic.

Key words:

democracy assistance, transition promotion, civil society, Belarus, study visits

1 ÚVOD

Demokratické hodnoty se staly základním pilířem moderní společnosti. Demokracie poskytuje prostor pro diskuzi a vyjednávání, a proto také eliminuje potenciální konflikty. Je mnohem výhodnější existovat ve světě, kde se vyznávají stejné hodnoty a dodržují společná pravidla. Z toho důvodu má mezinárodní společenství stále trvající zájem o podporu demokracie a usiluje o posilování demokratických procesů v zemích, kde k zakotvení demokracie z nejrůznějších důvodů nedošlo.

Podporu demokracie lze uskutečňovat v různých rovinách. Tam, kde existují podmínky pro vývoj demokracie a cílová země o tento vývoj jeví zájem, se podpora (a rozvoj) demokracie uskutečňuje na státní úrovni. Ovšem tam, kde jsou podmínky pro ustálení demokracie špatné a například je u moci autoritářský režim, se podpora demokracie uskutečňuje směrem ze zdola – přes rozvoj občanské společnosti. Občanská společnost má velký potenciál obecně. Vytváří příležitost pro občany společně vyjadřovat své názory a hodnoty a promítat je do činu. Občanská společnost je základním kamenem každé funkční demokracie, a proto je nedemokratickými režimy vnímána jako zásadní hrozba.

Obecně se považuje za známý fakt, že v demokratizačním úsilí hraje ústřední roli americká vláda. V dnešní době však již existuje mnohem více aktérů zapojených do tohoto procesu. Po roce 2004, kdy se Evropská Unie rozšířila a společné hranice začala sdílet s post-sovětskými republikami, kde panují značně autoritářské režimy, přistoupila Evropská Komise k podpoře široké palety demokratických iniciativ. K evropským státům, které ve svém portfoliu mají programy na podporu demokracie patří i Česká republika.

Česká republika podporuje demokracie v několika zemích světa mezi něž patří i Bělorusko. Jelikož Česká republika ve svém portfoliu podporu demokracie má od relativně nedávné doby (na rozdíl třeba od Spojených států) existuje jen omezené množství prací, které se věnují této problematice. Tato práce si klade za cíl pokusit se zjistit více informací a zhodnotit jednu konkrétní aktivitu, která je uskutečňována v rámci projektů zaměřených na podporu demokracie v Bělorusku. Jedná se o stáže (studijní cesty), organizované českými neziskovými organizacemi pro představitele občanské společnosti v Bělorusku. Konkrétním cílem této práce je zjistit užitečnost těchto stáží, jako jedné z forem

mezinárodní spolupráce a zjistit možnosti zefektivnění stáží. pro běloruské účastníky v ČR. Výzkumné otázky, které jsem si na počátku své práce pokládala, byly zejména následující:

Hlavní výzkumné otázky:

1. Jaký je dopad studijních cest v rámci demokratizačních projektů podporovaných MZV ČR a založených na spolupráci nestátních neziskových organizací (NNO) v ČR a v Bělorusku?
2. Jsou studijní cesty vhodným typem mezinárodní podpory NNO?

Podotázky:

1. Nakolik byly stáže v ČR v rámci demokratizačních projektů v Bělorusku užitečné z hlediska účastníků i implementátorů?
2. Jakou roli hrají studijní cesty v celkové podpoře demokratizace v Bělorusku? Jakou roli v této otázce plní/plnily české organizace?
3. Čím se účastníci studijních cest zabývají dnes?
4. Jaké typy zahraniční podpory považuje běloruský neziskový sektor za nejvhodnější/nejpřínosnější?

Teoretická část mé práce je věnována zkoumání fenoménu podpory demokracie obecně a podpory občanské společnosti konkrétně. V této části se budu věnovat hlavním aktérům, kteří jsou do procesu podpory demokracie zapojeni a také se soustředím na nedostatky programů na podporu demokracie. V této práci budu především zkoumat podporu demokracie v post-sovětských republikách. Dále se pak budu zabývat tím, jaký formát má podpora demokracie v České republice. Samozřejmě se také budu věnovat popisu specifík občanské společnosti v Bělorusku. Na konci teoretické části, zvednu otázku morálního aspektu finanční podpory. Praktická část mé práce je zaměřená na evaluaci stáží v České republice pro představitele běloruského občanského sektoru. Evaluace jako výzkumný design není příliš rozšířená, obzvláště v rámci diplomových prací, proto se na začátku budu věnovat popisu jejích specifík. Dále pak budu prezentovat a interpretovat data, získaná různými výzkumnými metodami v České republice a Bělorusku.

V tomto místě je důležité poznamenat, že téma podpory demokracie je značně nové a proto i neexistuje dostatečné množství teoretické literatury, obzvláště pak popis této problematiky chybí v řadách českých autorů, neexistují například téměř ani překlady

zahraniční literatury na toto téma do češtiny. Z toho důvodu jsou všechny překlady cizojazyčné literatury v následujícím textu mými vlastními.

2 TEORETICKÁ ČÁST

Cílem první části této práce je popsat podstatu podpory demokracie a její cíle. Na začátku uvedu stručný popis toho, co se za pojmem podpora demokracie skrývá a zároveň popíši hlavní aktéry, kteří jsou do tohoto procesu zapojeni. Dále v následujícím textu zmíním nedostatky podpory občanské společnosti jako typu podpory demokracie a její kritiky. Je důležité poznamenat, že popis a diskuze o podpoře demokracie budou především vedeny v kontextu podpory demokracie v postkomunistických zemích a konkrétně pak v Bělorusku.

Dále se soustředím na specifiku podpory demokracie České republiky a nakonec na popis občanského sektoru v Bělorusku. Nakonec se pokusím diskutovat ohledně finanční podpory občanského sektoru z etického hlediska.

2.1 Podpora demokracie: hlavní pojmy a aktéři, metody/specifika, kritici

2.1.1 Vymezení pojmu

Mnozí autoři se shodují, že globální politika je utvářena hegemonií demokratických idejí a hodnot, které začínají být uznávány po celém světě. Tito autoři se často odkazují na "třetí vlny" demokratizace ve světě a zdůrazňují trvalou potřebu prosazování a dodržování lidských práv, hodnot právního státu, svobody projevu a volného trhu v nesvobodných nebo transformačních společnostech.

Podpora demokracie je jedním z faktorů, který ovlivnil politické změny v postkomunistických zemích, zahrnuje v sobě geopolitické, institucionálně-normativní a kulturní prvky (Parrot, 1997). Snaha podporovat rozvoj občanské společnosti ve východní Evropě byla součástí širšího západního úsilí o usnadnění přechodu k demokracii v regionu.

Na začátku je důležité vysvětlit rozdíly mezi pojmy prosazování demokracie (*democracy promotion*) a podpora demokracie (*democracy assistance*). Prosazování demokracie je chápáno jako širší pojem zahrnující různé metody jak usilovat o demokracie: diplomatické vyjednávání, ekonomické sankce a v některých případech dokonce i aplikace vojenské síly. Podpora demokracie naopak zahrnuje „jemnější“ metody. Thomas Carothers (1999) definuje tento pojem jako přístup, který je vytvořen specifickým

způsobem, aby podpořil otevření demokratickým principům v nedemokratických zemích a dosažení demokracie v zemích, které procházejí transformačními procesy.

Carothers (1999) prezentuje několik hlavních typů podpory demokracie:

1. Podpora volebních procesů a podpora politických stran (zaměřuje se na pomoc v koncipování volebního systému, zajištění správného provedení voleb, vzdělávání voličů, pozorování voleb).

2. Podpora reforem státních institucí (zaměřuje se na soudnictví, zákonodárce a místní úřady).

3. Podpora rozvoje občanské společnosti (tento proces probíhá směrem zdola nahoru a zaměřuje se na podporu advokačních NNO, občanskou výchovu, podporu médií a podporu odborů).

Pro účely této práce je především důležitý poslední typ podpory demokracie, proto se v následujícím textu budu věnovat rozboru podstaty podpory občanské společnosti.

2.1.2 Podpora občanské společnosti a její hlavní aktéři.

S pádem železné opony začal působit ve střední a východní Evropě velký počet demokratických programů. S časem se tyto programy postupně přesouvaly na východ, hlavně do post-sovětských republik. Jak popíši níže, analytici a donoři stále více zdůrazňují význam přístupu, který se soustředí na podporu občanské společnosti jako nejúčinnější a logický způsob podpory východoevropských zemí.

Obecně je vnímáno, že programy zaměřené na podporu občanské společnosti jsou vynález Spojených států. Dnes má takové programy skoro každá demokratická a vyspělá země. Nicméně pro hlubší pochopení tohoto konceptu je důležité nahlédnout do historie jeho vývoje. Koncept podpory občanské společnosti byl znovuobjeven západními politology na konci 80. let a po triumfu disidentských hnutí ve střední Evropě se stal módním pojmem mezi americkými politiky. Tento koncept poukázal, že v sobě zahrnuje protikladné možnosti: být nenásilný, ale mít moc, být nestranným ale pro-demokratickým, vznikajícím z podstaty jednotlivých společností, ale přesto být univerzální. Carothers (1999) popisuje, že konservativci v Reaganově a Bushově vládě akceptovali koncept občanské společnosti pouze v souvislosti s antikomunistickým hnutím ve východní Evropě. Avšak v době Clintonovy éry hodně politických byrokratů pocházelo z prostředí

nevládních organizací a byli více nakloněni k podpoře nevládních organizací pro prosazení demokracie na celém světě.

Autor také poukazuje na to, že dalším faktorem přispívajícím ke zvětšení podpory občanské společnosti, bylo výrazné celkové snížení rozpočtu americké zahraniční pomoci na začátku 90. let. V případě podpory občanské společnosti úředníci věřili, že by bylo možné dosáhnout vysokých výsledků za nízké náklady.

Od roku 1990 bylo mezi donorskými státy více zdůrazněno, že nevládní organizace v přijímajících zemích jsou lepšími aktéry v řešení sociálních a ekonomických problémů, než aktéři státní. Mnoho diskuzí se také koná na téma existující silné příčinné souvislosti mezi občanskou společností a demokracií. Občanská společnost je vnímána jako prostor mezi státem a rodinou, jež je vyplněn organizacemi, které jsou odděleny od státu, a jsou dobrovolně vytvořeny členy společnosti s cílem hájit a prosazovat své zájmy a hodnoty. Organizace, které zaplňují tento třetí sektor - oproti státu a trhu – jsou schopné poskytovat občanům to, co první nemůže a druhý nechce nebo nemůže poskytovat. Stále více jsou nevládní organizace uznávány jako významná součást občanské společnosti, jakož i poskytovatel cenné podpory pro demokratický systém vlády.

Podle strukturálně-operacionální definice organizace občanské společnosti (také neziskové organizace), spočívá v několika vlastnostech: určitá míra institucionalizace, soukromá povaha, nerozdělování zisku, samosprávnost a dobrovolnost (Salomon, Anheier, 1997).

Institucionalizace organizací občanské společnosti je v některých zemích dána jejich formálním statutem. Tam, kde právní ustanovení nejsou, bývá institucionální podoba vyjádřena jinak, například formou pravidelných schůzí zaměstnaných pracovníků. Za organizaci občanského sektoru tedy nemohou být považována neformální, dočasná ad hoc shromáždění osob.

Soukromá povaha organizací občanské společnosti znamená, že jsou institucionálně oddělené od státní správy. Organizace občanské společnosti tak nejsou součástí státní správy a nejsou řízeny orgány, v nichž převládají státní úředníci (což se nevylučuje s faktem, že mohou žádat o státní podporu).

Dalším rysem organizací občanské společnosti je *zákaz rozdělování zisku* mezi vlastníky nebo vedení organizace. Jakýkoli zisk musí být použit k naplňování cílů a poslání organizace. Organizace občanské společnosti jsou tak soukromé organizace, které neslouží primárně k dosahování zisku.

Čtvrtým znakem těchto organizací je jejich *samosprávnost a autonomnost*. Organizace občanské společnosti musí být schopné řídit svou vlastní činnost. Každá z organizací disponuje vlastními interními pravidly řízení a není ovládána zvenčí.

Za znak *dobrovolnosti* je považován jakýkoli dobrovolný prvek (například dobrovolná činnost jako účast na konkrétních aktivitách nebo ve vedení organizace).

Domácí a zahraniční vlády a mezinárodní organizace občanské společnosti více vnímají a zapojují je do širších politických a rozhodovacích procesů. Podle předpokladu Carotherse a Ottaway (2000) politici věřili, že silný, nezávislý nevládní sektor je nezbytným předpokladem pro občanskou společnost, která je zase zásadní pro fungování demokracie. Mnoho autorů se domnívá, že nevládní organizace jsou kanály komunikace a participace, které se svou ohromnou mobilizační schopností a schopností organizovat kampaně podpory a protestu dávají lidem možnost vyjádřit své názory. (Dohnalová 2002; Hulme, Edwards, 1997; a další)

2.1.3 Role (advokačních) NNO v procesu podpory demokracie

Samozřejmě, že občanská společnost je velmi široká oblast, která obsahuje početné skupiny, sítě, sdružení a organizace nezávislé na státním a soukromém sektoru. To naznačuje, že západní donoři čelili složitému úkolu: rozhodnout, která z těchto skupin by měla být podporována nejvíce. Ve Spojených státech se programy na podporu občanské společnosti zaměřily na určitý typ organizací ve většině prioritních zemí: na nevládní organizace, které se zabývaly sociálně-politickými problémy a tím hájily veřejný zájem.

Takové organizace Carothers a Ottaway definují jako advokační NNO a popisují následujícím způsobem: jsou to nevládní organizace zaměřené na prosazování sociálně-politických témat, které se týkají veřejného zájmu - monitorování voleb, občanské výchovy, transparentnosti, lidských práv, boje proti korupci, životního prostředí, ženských práv a práv původního obyvatelstva. Jsou to často kanály pro talentované mladé lidi, kteří

se chtějí zapojit do veřejných záležitostí. Očekává se, že budou zapojeni do řešení otázek, které se týkají vládní politiky, ale nestranně - nejsou příznivci žádného politického tábora (Carothers, Ottaway, 2000:210 - 221).

Je důležité poznamenat, že advokační NNO v sobě kombinují zároveň několik rolí. Na jedné straně jde o *rolí advokační*. Čeští autoři také nazývají tuto roli jako roli ochrany práv a sociální změny. To znamená, že od neziskových organizací se očekává, že budou chránit své členy a ostatní osoby proti přesile státního aparátu, privátních organizací, majoritních skupin, apod. Tento požadavek je odůvodněn postavením nestátních neziskových organizací mimo stát a trh a také částečně i tím, že sjednocují lidi kolem určitého problému. NNO se snaží upozorňovat na problematické otázky, veřejně projevoval své názory, kontrolovat rozhodování státní správy. Na podporu svých požadavků často mobilizují širokou veřejnost. (Frič, Goulli, 2001:13)

Na druhé straně také plní *komunitní a demokratizační roli*. Jak již bylo několikrát poznamenáno, NNO dávají možnost projevu pluralitním názorům, zájmům a tradicím. Tvoří půdu pro vznik různých společenství, posilují suverenitu a sebevědomí občanů, včetně vědomí vlastní odpovědnosti a vztahu k dané komunitě a společnosti jako celku. Tím, že mezi lidmi posilují smysl pro solidaritu a komunitu, mobilizují využití soukromých zdrojů pro veřejně prospěšné činnosti.

Tyto nevládní organizace jsou motivovány především ideály, nikoli ziskem, jsou obvykle složené z mladých lidí, kteří jsou ochotni tvrdě pracovat pro malou odměnu na projektech, které jsou transparentní pro veřejnost.

Samozřejmě donoři se snaží rozšířit tuto oblast spolupráce v rámci programů na podporu občanské společnosti. Často pracují s environmentálními skupinami, organizacemi zabývajícími právy žen apod. Kromě toho se snaží přesunout své aktivity z větších měst (kde byla původně soustředěna většina donorských aktivit) směrem k místním skupinám, působících v menších městech a obcích. Avšak tento proces je dost pomalý a proto donoři ve většině případů v rámci demokratických programů podporují již zmíněné advokační NNO ve větších městech. Jedním z důvodů zůstává to, že pro splnění svých cílů potřebují pracovat s více zkušenými profesionálními skupinami. Vysvětlují to tím, že tyto skupiny mají, nebo mohou být trénovány, aby měly administrativní schopnosti, které donoři potřebují pro své vlastní byrokratické požadavky. Mohou vytvořit projektové

návrhy (obvykle v angličtině), rozpočty, finanční zprávy, projektové zprávy a další věci, které mohou donoři vyžadovat (Carothers, Ottaway, 2000:13).

Nicméně je velmi důležité si uvědomit, že nevládní organizace v post-sovětských zemích, jako součást občanské společnosti, jsou do značné míry definované jejich sociálně - ekonomickým prostředím. Když mluvíme o stavu občanské společnosti v těchto zemích, lze konstatovat, že její reprezentanti často nemají základní představu o tom - co jsou společné cíle, společné hodnoty, co je to věřit vládě, nemají uvědomění, že vláda slouží občanům. Ve společnosti, v níž většina se snaží obejít zákon, placení daní a snaží se vyhnout úředníkům, je vytvoření občanského svědomí obecně těžký úkol.

V období nedemokratické vlády nehrály nevládní organizace téměř žádnou roli, státní instituce monopolizovaly a ovládaly oblasti politiky a společenského rozvoje. Organizace, které vznikly na počátku 90. let, byly často považovány za jednající jménem různých západních nadací, které se snaží vybudovat demokratickou společnost a zavést tržní reformy. Často byly obviněny z toho, že jsou kontrolovány Západem, a jejich strategické cíle byly kritizovány.

2.1.4 Kritika podpory občanské společnosti.

Bez ohledu na to, že se může zdát, že podpora občanské společnosti má dobré úmysly, nemůže nemít kritiky. Etnocentrismus, snaha o čistě ekonomické cíle, dvojité standardy, nedostatek kritického přístupu a znalostí o cílovém regionu - to jsou jen některé body, ze široké škály kritiky. Četné nedostatky programů na podporu demokracie, jako je např. chybějící porozumění místním sociálně-politickým podmínkám, neschopnost rozpoznat národní zvláštnosti přijímajících států, nemůže nepřispět k jejich negativnímu vnímání.

Smirnová (2005) ve své práci shrnula kritiku donorů do následujících bodů:

- Nedostatek důslednosti.

Donoři jsou často kritizováni za nedostatek důslednosti v jejich pohledu na demokracii. Výběr každého donora během plánování svého programu odráží různý pohled na to, jaký koncept demokracie existuje nebo by mohl existovat.

- Kdo skutečně provádí změnu?

Evropský Parlament pravidelně vyčítá Evropské Unii neschopnost směřovat její politickou podporu k „opravdovým aktérům“ v transformačních zemích. Většina projektů poskytujících školení představitelům občanského sektoru nesplnila původní požadavky.

- Kde jsou zdroje – tam vznikají NNO?

Velký počet nových organizací vzniká jako reakce na již dostupné zdroje od donorů. Obzvlášť problematické to může být v zemích, které přecházejí od centrálně plánované ekonomiky, kde NNO jsou nové a vztahy mezi státem a společností jsou redefinovány pod tlakem vnějších zájmů, aby vyhovovaly západním modelům.

- Zodpovědnost

Větší důležitost a vliv vystavují NNO větší pozornosti a zodpovědnosti. Donoři vyžadují, aby NNO byly zodpovědné za jednotnost, efektivnost a dopady programů, které jsou financovány. Ovšem, NNO také mají být zodpovědné za správné spravování prostředků, které od donorů dostaly. NNO mohou čelit složitému etickému, právnímu a strategickému problému vůči komu jsou víc zodpovědné: vůči veřejnosti, vůči státu nebo vůči donorovi? Pro NNO není jednoduché zpochybňovat moc těch, od koho potřebují zdroje pro svou existenci. Když to udělají, riskují, že přijdou o důležité zdroje a ztratí kapacity, aby mohly pomáhat svým cílovým skupinám.

V tomto bodě je důležité zmínit otázku, kterou klade Carothers (1999, 2000): v jaké míře mohou být advokační NNO vnímané jako reprezentanti skutečných potřeb a požadavků společnosti, než jen z pohledu cizích aktérů? Autor také upozorňuje na skutečnost, že čím jsou programy úspěšnější z pohledu donorů, tím větší je riziko vniku hranic mezi NNO a společností.

Celá kritika autorů spočívá v tom, že celá debata o výkonu NNO, odpovědnosti, legitimitě a efektivitě nákladů je sestavena výhradně z pozice západních konceptů (Hulme, Edwards, 1997:17).

- Iluze nestrannosti

Donoři považují občanskou a politickou společnost za odlišné domény, protože tím obhajují tvrzení, že je možné podporovat demokracie bez toho, aby byli zapojeni do politiky nebo, jinými slovy, bez přílišného zasahování do vnitřní politiky cizí země. Nicméně financování NNO, které jsou zapojené do volebního procesu, je důkazem zaujaté účasti.

Dalším důležitým bodem kritiky je to, že donoři chtějí mít rychle „příběhy úspěchu“. Tato snaha často vede k upřednostňování špatných programů, dávají přednost projektům, které vypadají efektivně nad projekty, které jsou efektivnější, ale jsou méně viditelné. (Jarabik, Rabagliati, 2010:6)

Kromě toho, Morales a Serrano poukazují na duplicitu priorit donorů (např. vlád USA a Velké Británie), které přidávají podporu demokracie ke svým politickým prohlášením, ale v praxi přistupují k zemím jinak (Morales, Serrano, 1997:93-107).

2.2 Česká republika v procesu podpory demokracie

Jak již bylo zmíněno výše, Spojené státy v žádném případě nejsou jediným aktérem oblasti podpory demokracie. Po dokončení demokratického přechodu se České republice na počátku 21. století otevřel prostor pro formulaci nových politik a zahraničně politických priorit, resp. se začala přesouvat z pozice příjemce mezinárodní pomoci a doporučení, jak provádět transformaci, do pozice donora. Donora z pohledu poskytování prostředků i předávání zkušeností – v oblasti demokratického přechodu a v oblasti získávání zdrojů na podporu tohoto procesu. Česká republika se snaží hrát roli aktivního zastávce lidských práv v zahraničí, přičemž tento obraz na mezinárodní scéně výrazně posilovala osobnost prezidenta Václava Havla, disidenta a bojovníka proti autoritářskému režimu.

2.2.1 Vymezení pojmu

Pro pojem podpora demokracie (*democracy assistance*) je v českém kontextu označení transformační spolupráce, ve zkratce TRANS (u toho MZV ČR preferuje nepřesný překlad *transition promotion*). Transformační spolupráce nebo také transformační politika znamená určitou formu vnější pomoci a podpory, která má za úkol v cílové zemi transformaci vyvolat, nebo pokud již probíhá, napomoci jejímu zdárnému průběhu. Koncepce transformační spolupráce uvádí, že „*transformační spolupráce spočívá v podpoře demokracie a obhajobě lidských práv, soustřeďuje se na vytváření a posilování demokratických institucí, právního státu, občanské společnosti a řádné správy věcí veřejných*“ (MZV ČR 2005a:1).

Transformační politika/spolupráce je výhradně český koncept. Z pohledu demokratické pomoci naplňuje všechny podmínky její definice. Za prvé demokratizace je jejím primárním cílem. Za druhé je poskytována nenásilnými metodami. Za třetí pomoc je prováděna na neziskovém základě (v rámci politiky jsou podporovány neinvestiční projekty).

Transformační spolupráce se přiřadila ke stávající humanitární a rozvojové pomoci. Důvodem toho, že se transformační politika v české zahraniční politice objevuje mnohem později než humanitární a rozvojová pomoc je průběh transformačního procesu i skutečnost, že vnější podpora demokracie se jako samostatná oblast zahraniční politiky i z hlediska vyspělých států zřetelně osamostatňuje od rozvojové pomoci až v průběhu devadesátých let¹ (Hlaváček, 2009:225).

Jak již bylo zmíněno na začátku této kapitoly, aktivity vnější podpory demokracie se dle kategorie režimu a jeho vývojové fáze mohou zaměřovat na nevládní organizace, občanský sektor, samosprávu i státní administrativu. Ze strany české podpory je zjevná již naznačená preference občanské společnosti. „*Transformační spolupráci charakterizuje systematická kooperace se skupinami občanské společnosti a nevládními organizacemi, přičemž kontakt se státními orgány přijímající zemi může být záměrně vyloučen*“ (MZV ČR, 2005a). Česká republika zastává ve své vlastní zahraniční politice vůči represivním režimům konzistentně nesmlouvavé postoje, s diktaturami nespolupracuje, snaží se podporovat opoziční hnutí.

Podle Koncepce transformační spolupráce jsou formy podpory občanské společnosti následující:

- vzdělávací aktivity
- publikační činnost
- studijní a pracovní pobyty
- kulturní akce
- projekty realizované samostatně subjekty v přijímající zemi

Česká transformační politika se soustředí na témata, resp. sektory, jejichž výběr reflektuje situaci a poptávku v cílových zemích, schopnosti a zkušenosti realizátorů projektů, tj. organizací české občanské společnosti, a finanční možnosti programu.

¹ Podle Světové banky podíl mezinárodní podpory demokracie na oficiální rozvojové pomoci vzrostl z 0,5% v roce 1991 na 5% v roce 2000, což v absolutním čísle představuje zhruba 3 mld. USD ročně.

Podporovanými tématy jsou především podpora rozvoje občanské společnosti, spolupráce s místními správami, média, mládež a- vzdělávání, obránci lidských práv.

2.2.2 Bělorusko jako prioritní země české transformační politiky.

Česká republika se v oblasti transformační politiky zaměřuje na dva typy prioritních zemí. První tvoří státy, kde panuje totalitní režim a proces transformace neprobíhá (Barma, Bělorusko, Kuba). Druhý sdružuje státy, jež významnými politickými změnami již procházejí, tento proces zde však ještě nebyl ukončen (Bosna a Hercegovina, Gruzie, Irák, Moldavsko, Srbsko, Ukrajina a od roku 2008 nově Kosovo).

V kontextu této práce je důležitý konkrétní případ Běloruska jako prioritní země, proto se budu v dalším výkladu zabývat jen tímto státem.

V koncepčních dokumentech MZV ČR není možné vyčíst původ zvolení Běloruska jako teritoriální priority. Od roku 2002 Česká republika deklaruje „*zájem na posílení demokratických principů politického života Běloruska*“ (MZV ČR, 2003b:14) a od roku 2003 „*se aktivně podílí na politice mezinárodního společenství vůči Bělorusku*“ (MZV ČR 2004:95). Od roku 2004 zastává Česká republika k Bělorusku dvojí politiku: na jedné straně izolaci, na druhé straně snahu o podporu občanského sektoru.

Vyhodnotit konkrétní přínos politiky České republiky v Bělorusku není snadné, neboť se tato politika nepotřebovala nově prosazovat, vstupovala do rozjetého vlaku, kdy vůči Bělorusku existovala dosavadní unijní politika a neprofiloval se žádný odpůrce českého (sdíleného) stanoviska (Hrabálek, Majerčík, Smekal, 2009).

2.2.3 Hodnocení efektivity české transformační politiky

Efektivní politika podpory demokracie vyžaduje uplatňování koncepčního systematického přístupu s jasně vymezenou strategií. Strategie by měla definovat cíle, kategorizaci cílových zemí a subjektů, vhodné nástroje, finanční a personální zdroje, pozici v rámci zahraniční politiky, formy spolupráce s NNO a dalšími organizacemi i metody vyhodnocování úspěšnosti politiky (Carothers, 1999).

Stávající podoba transformační spolupráce vykazuje výrazné nedostatky ve všech uvedených aspektech – zejména z pohledu krátkodobého rozměru aktivit a fakticky neexistujícího systému vyhodnocování jejich důsledků a úspěšnosti pro primární cíl – demokratizaci (Hlaváček, 2009:227). Na druhou stranu, jak již bylo zmíněno výše, podpora demokracie mezinárodním společenstvím (v čele s USA a EU), vykazuje prakticky stejné nedostatky posilované nadměrnou politizací tématu, resp. zájmy jednotlivých aktérů. Strategie EU v dané oblasti je v počátcích a vyznačuje se spíše ad hoc jednáním než promyšleným koncepčním přístupem. Nahodilé jednání je charakteristické nesystematickým prolínáním a překrýváním aktivit a nástrojů (např. EIDHR², ENPI³), vyplývajícím z minimální či neexistující koordinace na všech úrovních.

Předně je důležité si uvědomit, že jde o podporu realizovanou v dané zemi z vnějšku. Nelze také vyloučit hledisko vlastních zájmů donora – např. minimalizaci bezpečnostních hrozeb a rizik, ekonomické zisky či pouhé zvyšování prestiže. Zachovat si realistický odstup je v této oblasti s již předem vysoce normativními hledisky značně obtížné, zejména ve spojení s problematikou obhajoby lidských práv na jedné straně a s otázkami oprávněnosti donorů „vnucovat“ jinému představu o spravedlivém řádu na straně druhé (Hlaváček, 2009:229).

Klíčovou součástí efektivity strategie politiky podpory demokracie je schopnost formulovat a prakticky uplatňovat metodu měřící a hodnotící její dopady. Bohužel zatím neexistuje jednoznačná a exaktní metodika, jak tohoto hodnocení dosahovat resp. co přesně by se mělo a co lze měřit. Zásadní otázkou zůstává, které subjekty se mají na hodnocení politiky podílet či spolupodílet – poskytovatele podpory (MZV), její realizátoři (NNO), či cílové subjekty v dané zemi. Podle Hlaváčka (2009) a priori by neměla být vylučována žádná z uvedených skupin. Z hlediska znalosti prostředí v cílových zemích může mít významný vliv zapojení tamních subjektů. Na druhou stranu jsou tyto subjekty - jako příjemci podpory – mnohdy přímo existenčně závislé na jejím získání, což zpochybňuje jejich objektivitu.

² EIDHR (European Instrument for Democracy and Human Rights) – Evropský nástroj pro demokracii a lidská práva

³ ENPI (European Neighbourhood & Partnership Instrument) - Nástroj evropského sousedství a partnerství

2.3 Podpora demokracie v Bělorusku.

2.3.1 Politický kontext

Bělorusko je nezávislé od roku 1991, kdy se stalo jednou z nástupnických republik Sovětského svazu. Přesto, že na začátku 90. let byly vytvořené podmínky pro parlamentní demokracii, nebylo schopné vybudovat svobodnou společnost. Proces demokratizace byl pozastaven a země se vrátila k autoritářskému režimu.

Po referendu v roce 1996 se státní moc soustředila do rukou prezidenta Alexandra Lukašenka, který vládne zemi do dneška. Fakticky se zrušila dělba moci na zákonodárnou, soudní a výkonnou. Kromě toho, byla eliminována nezávislost místní správy a samosprávy a změnila se ústava.

Lukašenkova diktatura v podstatě zmrazila politický vývoj v zemi - občanská společnost v podobě sektorů neziskových organizací, politických stran, nestátních médií začala být v mocenském diskursu běloruského státu označována jako opoziční síla, která je velice nebezpečná jak pro stát, tak i pro občany Běloruska. Za nesouhlasné názory a pokusy o změny aktivních občanů začala hrozit represe. Změny můžeme pozorovat podle zpráv Freedom House z let 1997 a 2002: hodnocení politických procesů se změnilo z 6.00 na 6.75, hodnocení stavu občanské společnosti z 5.25 na 6.25 a nezávislost médií z 6.25 na 6.75 (Karatnycky, Motyl: 1997, 2002)⁴.

Nicméně, nehledě na autoritářský režim v zemi, neziskové organizace v Bělorusku existují a některé z nich jsou i dost aktivní. Kromě toho jsou implementovány programy na podporu demokracie, nehledě na právní nejistotu, která obklopuje aktivity v rámci těchto programů.

Hlavními donory, které podporují v Bělorusku demokratický rozvoj, jsou bezesporu americké veřejné a soukromé nadace. Nicméně po roce 2004, kdy se Bělorusko stalo sousedem EU, se evropská podpora značně zvětšila. Zde můžeme mluvit o podpoře ze strany Evropské Komise, Švédské SIDA⁵, MZV Dánska, Polska, Norska, Velké Británie, Litvy, České republiky, Slovenska a Maďarska. Evropská Komise také stanovila kritéria pro demokratizaci v Bělorusku v diskusním dokumentu s názvem „Co může dát Evropská

⁴ Freedom House využívá škálu od 1 do 7, kde 1 znamená nejlepší hodnocení a 7 znamená nejhorší.

⁵ SIDA – Swedish International Development Cooperation Agency, švédská organizace podporovaná švédským MZV.

Komise Bělorusku?“ v listopadu 2006. Tento dokument zahrnoval 12 doporučení, která měla splnit běloruská vláda vůči svým občanům. Patřily tam např. uskutečnění demokratických voleb, svoboda médií, podpora občanské společnosti, propuštění politických vězňů, podpora nezávislého soudnictví a také doporučení spolupracovat s mezinárodními institucemi a organizacemi (European Commission, 2006)

2.3.2 Výzvy pro běloruský občanský sektor

Od roku 1991, kdy získalo Bělorusko nezávislost, se v zemi realizovaly programy na podporu demokracie obecně a občanské společnosti konkrétně. Avšak podstata podpory se razantně změnila po roce 1996, když se vláda soustředila do rukou Alexandra Lukašenka. Jeho režim začal podnikat kroky, aby omezil rozvoj občanské společnosti a tím i demokratické změny v zemi.

K symbolickému začátku tzv. první vlny útisku třetího sektoru došlo v roce 1996, kdy byla za dramatických okolností uzavřena běloruská pobočka nadace Open Society, nejvýznamnějšího zdroje financování advokačních NNO a také významného sponzora státních programů. Nadace, jež za dva roky existence rozdělila v grantech více než třináct milionů dolarů, byla rozpuštěna poté, co jí byla udělena pokuta tří milionů dolarů za údajné daňové úniky (Soros Foundations Network, 1997). Po tomto obvinění, pozorovateli shodně označovaném za čistě politický krok, se v agendách mezinárodních organizací, obzvláště citlivých na útoky proti jejich souputníkům, definitivně usídlil pojem problematika lidských práv v Bělorusku.

Hodně donorů a implementátorů začalo pracovat za hranicemi Běloruska, což podstatně ovlivnilo vztahy s běloruskými partnery, protože museli vyjíždět do zahraničí na schůzky. To také znamená, že projektové strategie a také strategie rozvoje začaly být tvořeny ze zahraničí. Kromě toho nastaly problémy s monitorováním a evaluací projektů. Tyto všechny okolnosti začaly brzdit demokratizační projekty v Bělorusku.

V lednu 1999 doplnil prezidentský dekret č. 2 pět let starý zákon o občanských sdruženích a přinesl přelomové změny: povinnost přeregistrace pro všechny legálně fungující organizace a zároveň úplný zákaz činnosti těch neregistrovaných. Ve stanovené lhůtě byla všem organizacím uložena povinnost znovu předložit potřebné dokumenty a

absolvovat už dříve absolvovanou proceduru registrace, tento krát ovšem za přísnějších podmínek. Nově vytvořená centrální registrační komise přistoupila k přísnějšímu (a v jednotlivých bodech de facto protiprávnímu) výkladu stávajícího zákona a nařídila rozpuštění každého subjektu, který novým registrováním neprošel. Prováděcí předpis mimoto zavedl zcela nové pravidlo: „Přeregistrace sdružení může být zamítnuta, pakliže mu bylo v průběhu předešlého roku (...) doručeno písemné upozornění týkající se porušení jeho stanov nebo platných zákonů“ (Zákon, 1999). Jinými slovy, organizace, u níž v nedávné minulosti došlo k sebemenšímu porušení třeba i vlastních předpisů, nyní ztratila toleranci jednoho přestupku a tím i šanci na registraci a zákonnou existenci.⁶ Jak lze očekávat, ustavení povinnosti přeregistrace mělo na třetí sektor devastační účinek – z původních 2 433 sdružení zůstalo pouze 1 326.³⁴

K tomu je důležité dodat, že od roku 2001 byla vydána řada normotvorných aktů, které možnost čerpání zahraniční podpory významně omezují (nejdůležitější z nich jsou prezidentské dekrety č. 8 z roku 2001 a č. 24 z roku 2003). Předně stanovují, k jakému účelu mohou být finanční prostředky a jiné dary použity, a zakazují jejich užití vně tohoto rámce, zvláště potom vylučují jejich použití na řadu činností politického a masově-agitačního charakteru. Finanční částka získaná ze zahraničí musí být v souladu s předpisy uložena na účet běloruské banky a musí být předem registrována u příslušného odboru administrace prezidenta. Tento postup zajistí, že banka z účtu odepíše daňovou položku ve stejné výši, jakou odvádějí komerční subjekty.

Jak již bylo zmíněno výše, pro-demokratické organizace nebo iniciativy, byly označeny za politické a tím za opoziční. Takovým způsobem se aktivity donorů, mezinárodních implementátorů a lokálních aktérů zapojených do oblasti podpory demokracie obecně nebo občanské společnosti konkrétně, staly v této zemi nelegální.

Vzhledem k významu, jaký mají zahraniční donoři pro celý třetí sektor, není překvapením, že organizace se snaží nacházet způsoby, jak obejít i tato pravidla. Mnozí příjemci finanční podpory se například vyhýbají použití běloruských bankovních účtů, kde by bylo nemožné zatajit velkou sumu doručenu v cizí měně ze zahraničí, a místo toho si otevírají účty na Ukrajině, s níž má Bělorusko bezvízový styk, popřípadě v nedalekém

⁶ Zákon o občanských sdruženích umožňuje soudní uzavření organizace, pakliže jí byla za jeden rok udělena dvě napomenutí za porušení některého z předpisů. Tato tolerance jednoho pochybení byla nyní poprvé opominuta. Pozdější dekrety, jimž bude dále v textu věnována pozornost, zavádějí možnost okamžité likvidace i u dalších přestupků

ruském Smolensku nebo na území Evropské unie. Přes všechny praktické nevýhody je tento systém krácení daní hojně užívaný. Jinou možností je registrovat projekt i s financováním u státního orgánu, avšak nahlásit jen zlomek částky ve srovnání se skutečně obdrženou sumou.

Tyto praktiky fungují stabilně a dlouhodobě. Svědčí o tom i skutečnost, že na ně přistupuje i většina zahraničních donorů. Vedou je k tomu komplikace spojené s registrací finanční podpory, výše odváděné daně, praktická nemožnost získat daňovou úlevu i neochota sponzorovat valutami běloruský stát. Praktická úskalí tohoto přístupu jsou nabíledni – aby se příjemci finančního obnosu nevystavovali nebezpečí odhalení, nechávají si jen nejnutnější minimum záznamů o získání a způsobu užití peněz. Zároveň od nich donoři požadují doklady o platbách a tlačí je tím do riskantní situace. Fond má jediné východisko z tohoto dilematu: musí si o organizaci zjistit dostatek informací a potom věřit, že peníze byly využity jen na dohodnuté položky.

Nelegální činnost je dlouhodobým rizikem pro zúčastněné osoby. Ilegalita si vynucuje jistá základní pravidla bezpečnosti, jako ochranu identit účastníků a obecné omezení informací o organizaci dostupných z vnějšku. Tím se však organizace zároveň zbavuje posledních možností jak informovat veřejnost o své činnosti a směřovat k rozšíření okruhu členů a klientů. Stává se z ní úzká elitní skupinka, kde někteří členové jsou aktivní i v několika organizacích zároveň, avšak schází kontakt s veřejností.

Neregistrovaná činnost totiž i přes zjevná rizika přináší jisté výhody. Organizace předně nemusí trátit energii a peníze na nejrůznější povolení a poplatky. Nemusí vést pečlivé účetnictví, záznamy o činnosti, ani dodržovat vnitřní předpisy, které koneckonců mohly být sestaveny jen na žádost registračního orgánu. Proto vidí mnohé organizace v ilegálním fungování především výhodu ušetřené práce. Skutečnost, že organizace nepodléhá vnější kontrole, však pro ni může být dlouhodobě škodlivá, protože tak vzniká příznivé prostředí pro zanedbávání kontroly vnitřní. V mnoha případech tak organizace postupně rezignuje na vnitřní demokratické principy. Nedochozí například k obměně vedení, členové ztrácejí přehled o hospodaření, hrozí snížení efektivity a finanční prostředky organizace se dají lehce zneužít pro osobní účely. Velmi často se po přechodu do ilegality vytrácí vnitřní demokracie, informovanost řadových členů a tím i jejich vliv na směřování celku. Hrozí, že se z organizace stane jakási soukromá aréna vedoucích členů. Přitom právě ztráta legitimacy vedení a degradace vnitřních rozhodovacích principů je

obecně považována za překážku úspěšného plnění demokratizačního poslání nevládních organizací v nedemokratických zemích (Hulme, Edwards, 1997).

Z dat shromážděných lidskoprávními organizacemi se rýsují dvě hlavní vlny represí vůči občanskému sektoru Běloruska – jedna mezi léty 1999 a 2001, druhá v letech 2003 a 2004. Známe jejich projevy, ale bylo by obtížné vyvozovat z dostupných materiálů k nim vedoucí motivaci. Dá se předpokládat elementární souvislost mezi daty intenzivního pronásledování a daty po nich následujících voleb. Je například nápadná nová úprava provedení masových shromáždění (dekret č. 11 z roku 2001) a zákaz užití zahraničních finančních darů v předvolební kampani (dekret č. 8 z roku 2001), oba dokumenty vydané během půlroku předcházejícímu prezidentským volbám. Volby se nicméně konají poměrně často, a tak několik měsíců trvající období silnějšího nátlaku téměř vždy probíhá před nějakými volbami.

2.3.3 Výzvy pro implementaci demokratizačních projektů

Mnohé fondy mají poměrně malou možnost kontrolovat reálný výsledek jimi sponzorovaných projektů, navíc organizace zpravidla žádají o peníze hned u několika instancí najednou, takže s dobře napsaným projektem mají šanci alespoň u jednoho z nich uspět nezávisle na tom, jak úspěšně provedené byly jejich projekty předchozí. Někteří donoři si mezi sebou předávají informace o důvěryhodnosti „klientů“, avšak není to pravidlem.

Jak již bylo několikrát zmíněno výše, donoři mají zájem podporovat prozápadní, demokraticky orientované organizace, které by svou prací co největším dílem přispěly ke konečnému cíli, demokratickému Bělorusku. Naplňují tak ve svých očích dva cíle najednou – nejenže podporují rozvoj občanské angažovanosti, ale navíc podporují šíření demokratických hodnot, nebo dokonce podkopávají základy autoritativního režimu. Často jim však schází možnosti na dálku správně vytipovat vhodné příjemce grantů a posoudit, v jakých případech se jedná o účinnou propagaci západních hodnot a v jakých jen o vyplnění zadání pro získání peněz. Pro opoziční organizace vznikla potřeba mít „demokratickou image“, užívat rétoriku západního demokratického idealismu a horovat pro občanskou společnost, popřípadě potvrdit svou příslušnost ke „správnému“ táboru průkaznějšími fakty, například zamítnutými registracemi projektů, problémy s KGB, pokutami nebo soudními procesy svých vedoucích členů. Nejlépe, jsou-li tyto rány dobře medializované, a

zároveň organizaci poškozují co nejméně. „*Granty se získávají na základě slov a prohlášení, zatímco represe ze strany státu bývají odpovědí na činy,*“ shrnuje situaci Vladimír Mackevič a vyplývá z toho pro něj jasný důsledek: Aby organizace získala prostředky na existenci, ale unikla pronásledování, musí se pohybovat mezi těmito dvěma hranicemi, musí dávat najevo vlastní příslušnost k opozici, ale maximálně se vyhýbat činnosti, která by mohla toto sebeurčení potvrdit, protože po ní by mohly následovat sankce (Mackevič, 2005).

2.4 Finanční podpora a otázka morálky.

Sociálně kulturní prostředí post sovětského prostoru je spíše podezřivé vůči NNO a také ke způsobům jejich financování. Hulme a Edwards tvrdí, že je na NNO často nahlíženo s podezřením kvůli jejich vztahům se zahraničními aktéry. Z důvodu, že programy jsou často pod kontrolou zahraničních ambasad, vzniká dojem, že granty na podporu demokracie pro NNO jsou politicky motivované a jejich primárním cílem je propagace určitých amerických politických zájmů (Hulme, Edwards 1997:277). Tímto může podpora občanské společnosti zpochybňovat legitimitu organizací, které jsou financované ze zahraničí. Autoři se shodují na tom, že organizace, které dostávají zahraniční podporu od donorů, jsou nahlíženy jako méně legitimní a autentické, než organizace, které vnější podporu nedostávají (Carothers, Ottaway, 2000).

Je zajímavé zkoumat morální integritu aktivistů nebo vedoucích představitelů nevládních organizací pokud jde o otázku použití jednotlivých finančních zdrojů. Některé místní nevládní organizace a občanské iniciativy mohou sami vidět poskytnutou podporu jako psychologicky, politicky a ekonomicky významnou, a jen minimálně jako užitečnou. Například některé organizace nepřijímají žádné dary od jakýchkoli vlád nebo vládních organizací. Jak poukazuje Radim Marada, který uznává existenci morálních důvodů v rozhodnutích organizací ohledně způsobu získávání finančních prostředků, pro některé organizace a její členy je otázka původu finančních a materiálních zdrojů otázkou morální integrity. Jedná se hlavně o organizace zabývající se životním prostředím a lidskými právy. „*Aktivisté občanského sektoru do značné míry sdílí povědomí o tom, že otázka sponzorování NNO není morálně neutrální – rozcházejí si však v důrazu, který na příslušné rozhodování kladou, a zejména v konkrétních strategiích, které volí k udržení*

reputace svých NNO a vlastní morální integrity“(Marada 2003:171). Někteří z nich formulují více méně explicitní pravidla vlastního získávání zdrojů (např. podporovatelů autoritářských režimů, výrobců zbraní, nadnárodních koncernů obecně, apod.), v jiných případech řeší NNO tyto otázky až když nastane praktické dilema. „*Takové dilema však může nastat pouze tehdy, existuje-li v určitém sociálním a kulturním prostředí sdílená senzitivita vůči tomuto druhu morální výzvy...*“ (Tamtéž).

3. PRAKTICKÁ ČÁST

3.1 *Evaluační studie jako výzkumný design*

Jak již bylo zmíněno v úvodu této práce, tato studie byla vytvořena ve spolupráci s Ministerstvem zahraničních věcí ČR. Cílem této práce je zjistit užitečnost stáží, které organizují české organizace občanské společnosti jako jednu z forem mezinárodní spolupráce a zjistit možnosti zefektivnění stáží pro běloruské účastníky v ČR. Jak je vidět, tento výzkum má přímou praktickou aplikaci (zjištění užitečnosti stáží, financovaných z programu Transformační spolupráce MZV ČR), je přímým hodnocením konkrétního programu, proto lze tuto studii zařadit do evaluačního výzkumu.

3.1.1 Vymezení pojmu

Evaluační studie patří do typu aplikovaného výzkumu, který se od základního výzkumu liší především svým účelem. Základní sociálně-vědní výzkum se provádí v oblasti zájmu výzkumníka a jeho snahou je přispět k rozšíření vědomostí o problému (Hendl, 2005; Singleton, 2005). Na základě teorie nebo teorií selektuje jednu nebo více závislých proměnných, které mají být vysvětleny. Poté generuje hypotézy o nezávislých proměnných, u kterých očekává, že budou vysvětlovat nebo předpovídat závislé proměnné. V evaluační studii naopak výzkumník začíná s nezávislou proměnnou – programem. Odpovídá na otázky, které mají bezprostřední význam pro praxi, hledá řešení praktických problémů. Jinými slovy, evaluace *„je orientována na aktivitu, je vedena se záměrem ovlivnit hodnotu nebo dopad politiky, programu, praxe, intervence nebo služby, je vedena z pohledu tvorby doporučení nebo změny“* (Clarke, 1999:vi).

Neexistuje žádná speciální metoda, kterou by se evaluační výzkum odlišoval od ostatního výzkumu. Evaluace není konkrétním výzkumným designem. Každá evaluační studie je v svém smyslu unikátní v závislosti na cílech a metodách výzkumu. (Chadwick, Bahr, Albrecht, 1984:290) Proto je v tomto typu výzkumu využívána široká paleta metod sociálně-vědního výzkumu. Lze tady kombinovat kvantitativní a kvalitativní metody, pružné a smíšené plány výzkumu. Jako v každém jiném výzkumu se kritéria pro aplikaci konkrétní metody odvíjejí od povahy výzkumného problému (Hendl, 2005:290). Ať již se jedná o sběr dat – prostřednictvím rozhovorů, focus groups pozorování, video nebo audio

nahrávek; stejně jako užití analytických rámců – zakotvená teorie, kritická diskursivní analýza, konverzační analýza, etnografie nebo narativní analýza, je důležité mít vždy na zřeteli možnosti a účel evaluačního výzkumu.

Jelikož evaluační výzkum je používán pro řešení velmi různorodých problémů, stále neexistuje dohoda ohledně definicí a cílů evaluačního výzkumu. Někteří autoři určují čtyři druhy evaluačních studií:

- plánování programu
- monitoring programu
- hodnocení dopadů
- efektivita zdrojů.

Každý z těchto druhů evaluace je důležitý. Podle Chadwicka by obsažná evaluace měla zahrnovat všechny čtyři druhy, avšak v praxi se nejčastěji potkáme s monitoringem programu a hodnocením dopadu (Chadwick, Bahr, Albrecht 1984:283-284).

Hodnotitelé jsou v reálném světě nuceni vést evaluace v jakékoli fázi a v jakékoli kombinaci stádií. Kromě toho, zadavatelé se především zajímají o viditelné dopady programu. Proto, i když je program dobře ustanoven a zaběhnut, je běžná evaluace jeho dopadů. V podstatě by evaluační výzkumy měly být integrovanou součástí plánování a implementace nového programu. Žádný program však není vytvořen a implementován podle nějakého souboru „pravidel“. Programy většinou vznikají podle Rossiho a Freemana (1993) ze složitého mixu politických úvah, vlivu klíčových držitelů moci, ekonomických tlaků a dostupnosti kvalifikovaného programového personálu nebo vhodných technologií. V mnoha případech jsou programy plánovány a následně implementovány bez pomoci evaluačního výzkumu a často ke škodě programu.

Evaluací dopadu programu se zabývá i tato studie. Ministerstvo zahraničních věcí České republiky financovalo v období 2006-2010 (pokračuje i v současné době) projekty českých neziskových organizací zaměřené na podporu demokratizace a rozvoje občanské společnosti v Bělorusku. Významnou součástí těchto projektů byly stáže běloruských partnerů na území České republiky. Tato evaluační studie představuje pokus o komplexní analýzu dopadů těchto stáží.

3.1.2 Typy evaluačního výzkumu: sumativní a formativní

Z hlediska účelu se evaluační výzkum dělí na dva typy: formativní a sumativní evaluaci. Formativní evaluace je posouzením toho, jak může být stávající program vylepšen. Poukazuje na určitý typ evaluačních aktivit, jejichž hlavním cílem je podpořit proces zlepšování. Následkem toho je ve formativní studii kladen důraz na identifikaci silných stránek a slabých stránek programu nebo intervence. Evaluátor v podstatě sbírá data o designu programu a jeho implementaci. Důraz je kladen na zkušenosti plánovačů programu, praktiků a účastníků programu. Primární záměr formativní evaluace je identifikovat směry, kterými by mohl být sociální program vylepšen. Proto je zpočátku důležité, aby evaluátor vyjasnil zájmy, obsah a strukturu programu. Tyto kroky nejenže identifikují různé komponenty programu, ale rovněž rozvíjejí porozumění tomu, jaká jsou očekávání od těchto různých elementů (Smutek, 2009:174).

Díky své podstatě je formativní evaluační proces, který ve velké míře využívá kvalitativní techniky sběru dat, náročný na čas. Evaluátor musí udržovat úzký kontakt s programem, souvisle sbírat data a pravidelně poskytovat informace všem, kteří je mohou využít. Hlavním cílem je zjistit, zdali je potřeba učinit nějaké změny pro zlepšení programu (Clarke, 1999:6-7). V tomto případě jsou cílovou skupinou příjemců informací ti, kdo mají odpovědnost za plánování, řízení a poskytování opatření. Formativní evaluátor pracuje úzce s programovým personálem, nerozvíjí jen porozumění tomu, jak je určitý program interpretován a implementován, ale rovněž je v pozici, kde poskytuje zpětnou vazbu o problémech a postupu práce a to vždy, kdy je potřeba. Funkce poskytovatele informací se stává hlavním rysem formativní evaluace. Kromě toho se formativní evaluátor zaměřuje především na programové procesy. Podle Clarka (1999) je právě důraz na tento proces tím, co odlišuje formativní přístup od přístupu sumativního.

U tzv. sumativní evaluace je primárním zájmem determinovat celkovou efektivitu, nebo dopad programu. Sumativní evaluace spíše hodnotí, zda program byl efektivní a zda se v něm má dále pokračovat. Má pomoci při rozhodování o tom, který program by se měl podpořit, nebo naopak eliminovat při sledování určitých cílů (Hendl, 2005; Singleton, 2005). Sumativní evaluace se primárně zaměřuje na determinaci efektivit opatření nebo naplánované intervence. Takové evaluace jsou obvykle objednány tvůrci politik a donory, aby jim evaluace pomohla při rozhodování o budoucnosti určitého programu. Díky

zaměření na zjištění rozsahu v jakém program dosahuje stanovených cílů, je v sumativní studii přítomna kombinace kvantitativních a kvalitativních metod.

Volba výzkumného designu a technik sběru dat nejsou jedinými oblastmi, kde je možné nalézt rozdíly mezi formativní a sumativní evaluační strategií. Výzkumníci, kteří se angažují v sumativní studii, přejímají spíše nezávislé a odloučené role v porovnání s formativními evaluátory, kteří působí často spolu s programovým personálem. V případě formativní studie je běžnou praxí evaluátorů poskytovat informace a rady programovému personálu v pravidelných intervalech během monitorovací fáze, zatímco v čistě sumativní evaluaci nabývá zpětná vazba obvykle formu jedné, formálně sepsané zprávy, která je prezentována po dokončení evaluace.

Výzkum provedený v rámci této diplomové práce, nebyl primárně zaměřen na zjištění toho, jak program může být zlepšen. Záměrem bylo především zjistit celkovou efektivitu studijních cest jako způsobu předání transformační zkušenosti a podpory občanské společnosti v Bělorusku. Tato studie by měla napomoci Ministerstvu zahraničních věcí ČR (zadavateli) rozhodnout, zda finančně podporovat studijní cesty nebo spíše eliminovat jejich podporu a nutit implementátory k vývoji nových strategií pro podporu občanské společnosti. Během výzkumu jsem nebyla v průběžném kontaktu se zadavatelem – na konci byla sepsána a odevzdána závěrečná výzkumná zpráva. Všechny vlastnosti popsané výše nám ukazují, že v případě tohoto výzkumu jde o sumativní studii.

3.1.3 Specifika evaluační studie

Jak již bylo popsáno výše, evaluace je dost zvláštním výzkumným typem. V tomto typu výzkumu není stanovený konkrétní typ výzkumného designu, výzkumné metody se vybírají podle účelu výzkumu. Nicméně podle Chena, dobře provedená evaluace může dosáhnout jak vysoké vědecké důvěryhodnosti, tak i vysoké důvěryhodnosti pro zadavatele výzkumu. Často se však stává, že evaluace dosahuje vysoké vědecké důvěryhodnosti, ale nízké důvěryhodnosti pro zadavatele. Toto nastává v případě, že evaluátoři nesledují pokud možno všechny vědecké principy, ale zaměřují svou pozornost na kritéria evaluace jednoduše podle toho, která považují sami za správná. Takováto evaluace bývá často zainteresovanými aktéry odmítána navzdory její nesporné vědecké důvěryhodnosti. Je tomu tak zejména proto, že nereflakuje jejich zájmy ohledně hodnocení programu.

V tomto bodě je důležité poznamenat, že moje osobní zkušenost s implementací projektů v Bělorusku a také pravidelná komunikace s MZV ČR (v rámci jiné pracovní náplně), které je zadavatelem této studie, pomohou dosáhnout důvěryhodnosti obou typů.

Pro autora evaluací je důležitá schopnost dosáhnout vybalancovaného stavu důvěryhodnosti vědecké a důvěryhodnosti pro zadavatele výzkumu. Možnou strategií, jak k tomu dojít, je snažit se dosáhnout důvěryhodnosti pro zadavatele v raných fázích designu evaluace a posléze evaluaci legitimizovat vědeckými principy. Jinými slovy, na začátku by měli hodnotitelé dostatečně komunikovat s těmi, kdo program plánují a financují a porozumět jejich pohledu na věc, jejich záměrům a potřebám. Hodnotitelé by posléze měli začlenit toto porozumění svým potřebám do výzkumných otázek a do evaluačního designu celkově, to vše podle potřebných vědeckých principů.

Jak se oblast evaluace v průběhu času rozvíjela, došlo podle Rossiho a Freemana (1993) k posunu ve vnímání evaluačních zjištění. Evaluační výzkum má podporovat a dokumentovat dosažení požadovaných společenských cílů, organizačních změn a procesů učení. Zjištění evaluace není konečným produktem, tvoří pouze vstup do komplexního procesu, kterým tvůrci politik, programoví manažeři a držitelé moci rozhodují o alokaci zdrojů a způsobu personálního zajištění a další implementaci programu. Na druhé straně mohou evaluace rovněž přispívat (i když s výhradami, jelikož jde o aplikovaný výzkum určený k prozkoumání, zhodnocení konkrétního kontextu) k reálným a metodologickým znalostem sociální vědy.

3.2 Metodologické volby

Jak již bylo několikrát zmíněno výše, cílem této studie je zjistit užitečnost studijních cest organizovaných v období 2006 – 2010 českými implementátory pro běloruské účastníky.

V evaluačním výzkumu se není možné držet jedné konkrétní metody a není možné proti sobě stavět kvantitativní a kvalitativní metody výzkumu. Chadwick (1984) předpokládá, že lepší evaluační studie využívá různých výzkumných metod, včetně kombinování kvantitativního a kvalitativního přístupu. Proto je pro dosažení stanovených

cílů předkládaný výzkum smíšeného typu – využívá kvantitativní a kvalitativní metody sběru dat.

Proč jsou pro evaluační studii také důležitá data kvalitativní? Pomáhají pochopit, jaký význam má program pro jeho účastníky. Pomocí kvalitativních metod může výzkumník pochopit důvody úspěšnosti či neúspěšnosti programu. Tyto metody pomáhají v evaluačním výzkumu zjistit, jak účastníci program vnímají a také, jak jsou jím ovlivněni. Tato dimenze evaluace nemůže být měřena kvantitativními metodami (Chadwick 1984:303).

3.2.1 Techniky sběru dat

Jak již bylo zmíněno, v tomto výzkumu byla využita kombinovaná technika sběru dat. V první fázi výzkumu byla data sbírána pomocí dotazníkového šetření. Tento způsob dával možnost vytvořit jednoduchý, neutrální stimul, pro vytvoření pravdivých odpovědí (údajů) od respondentů. Identické stimuly pro všechny respondenty umožňují dobře porovnat odpovědi mezi jednotlivými respondenty. Kromě toho, dotazníkové šetření dovoluje v krátkém čase získat mnoho odpovědí od řady osob (Hendl, 2005). Omezujícím faktorem je však to, že v procesu kvalitativního dotazování se „zkrátí“ část drobností a nuancí, které mají pro lidské interakce zásadní význam, a přitom jsou statisticky obtížně postihnutelné.

V druhé fázi výzkumu byla data sbírána pomocí polostrukturovaných rozhovorů. Takovýto způsob sběru dat má oproti dotazníkovému šetření následující výhody: lze ihned zjistit, zda dotazovaný otázkám porozuměl; dotazovaný může vyjavit své zcela subjektivní pohledy a názory; dotazovaný může samostatně navrhnout možné vztahy a souvislosti. Je možné tematizovat konkrétní podmínky situace dotazovaného (Tamtéž). Před interview byl již přepraven seznam témat, která bylo nutno v rámci rozhovorů probrat. Tato technika pomohla zajistit, aby se během rozhovorů dostalo na všechna, pro výzkum důležitá, témata. Kromě toho zde byla také volnost přizpůsobovat formulace otázek podle situace. Během rozhovorů byly používány takzvané sondáže (probing) – otázky, které pomáhají prohloubit odpovědi v určitém směru.

3.2.2 Výběr vzorku

Výzkumný vzorek pro účely této práce měl předem danou strukturu. Pro první fázi výzkumu, kdy sběr dat probíhal metodou dotazníkového šetření, bylo základní kritérium následující: respondent se měl zúčastnit stáže do České republiky v rámci projektu, který byl financován z Programu transformační spolupráce MZV ČR v letech 2006 – 2010. Je důležité poznamenat, že dotazníkové šetření probíhalo v srpnu až září 2010 a tím pádem vzorek nezahrnuje účastníky stáží, které se uskutečnily ve druhé polovině roku 2010. Od MZV ČR byl zjištěn seznam organizací, které dostaly financování ve zmíněném období na projekt, jehož součástí byla naplánovaná studijní cesta představitelů běloruského neziskového sektoru do České republiky. Následně byly tyto organizace osloveny s požadavkem o poskytnutí kontaktních informací na účastníky stáží, což pomohlo shromáždit 178 kontaktů.

Pro druhou fázi sběru dat, který probíhal metodou kvalitativního dotazování, byl výběr vzorku uskutečněn na základě jiných kritérií. Výběr respondentů z řad českých implementátorů se uskutečnil na základě toho, zda podpora občanské společnosti měla být jedním z hlavních cílů organizace nebo jejího konkrétního programu. Kromě toho se v rámci jejich projektů měly pravidelně uskutečňovat studijní cesty představitelů běloruské občanské společnosti do České republiky.

Co se týče respondentů z řad představitelů běloruské občanské společnosti, byli účelově vybráni z účastníků studijních cest, které organizovalo sdružení Občanské Bělorusko. S účastníky stáží bylo uskutečněno 5 rozhovorů.

3.2.3 Etické aspekty výzkumu

Etika výzkumu vyžaduje zajištění důvěrnosti, což znamená, že nebudou zveřejněna žádná data, jež by umožnila čtenáři identifikovat účastníky výzkumu (Švaříček, 2007:45). Implementátorů pravidelně organizujících studijní cesty pro běloruské účastníky je v České republice jen malé množství a jsou velmi jednoduše rozpoznatelní jak pro donory, tak i pro kolegy z neziskových organizací.

Pro dotazované představitele běloruského občanského sektoru anonymita tohoto výzkumu hraje zásadní roli. Lze předpokládat, že otázka anonymity ovlivnila jak ochotu

respondentů zúčastnit se výzkumu obecně (odpovědět na dotazník rozesílaný elektronicky) tak i ochotou poskytnout osobní rozhovor. Přestože jsem měla doporučení od implementátorů, kterým důvěřovali, respondenti mohli mít obavy, že informace poskytnuté v dotazníku budou zneužity.

Právě z tohoto důvodu nejsou k této diplomové práci přiloženy přepisy rozhovorů. Z tohoto důvodu není možné v následujícím textu uvést jakékoliv informace o respondentech (pohlaví, věk, délka působení ve sféře občanského sektoru, zaměření organizace). Za základní označení bylo vybráno „implementátor“ pro implementátora z České republiky a „respondent“ pro představitele běloruského občanského sektoru.

Během výzkumu jsem si plně uvědomovala skutečnost, že data získaná pomocí kvalitativních rozhovorů mohou s velkou pravděpodobností obsahovat citlivé údaje, zejména v případě, kdy se účastníci mezi sebou znají a vzájemně si důvěřují. Proto byly účastníkům výzkumu poskytnuty mně veškeré dostupné informace o možných dopadech poskytnutí citlivých informací a zaručena plná anonymita prováděného výzkumu. Účastníkům bylo dovoleno kdykoli ukončit svou účast v projektu. O nahrávacích přístrojích byli účastníci před výzkumem informováni a nahrávací přístroje byly použity jenom tehdy, kdy je informátor schválil.

V této části práce je také důležité poznamenat, že já, jako zpracovatelka této studie, patřím ke skupině, na které jsem prováděla svůj výzkum. Na jedné straně jsem původem z Běloruska, na straně druhé, jsem úzce spolupracovala skoro se všemi organizacemi v České republice, které mají pravidelné projekty zaměřené na podporu běloruské občanské společnosti. Jones (2006) takovou pozici výzkumníka označuje jako pozici insidera. Samozřejmě, že patřit do skupiny má své výhody avšak existují také nevýhody, které mohou ovlivňovat výsledky tohoto výzkumu. Musela jsem být připravena, že by se mohlo stát, že informátoři na mne nemusejí pohlížet jako na výzkumníka, ale spíše jako na člena skupiny. V takovém případě se může stát, že odhalí hluboce osobní záležitosti, nebo se dozvím více specifitějších informací. Přesto, že by to byly informace spojené s výzkumem, bylo by ode mne nečestné je prozradit nebo využít. Jones však netvrdí, že nějaká pozice je lepší, spíše hovoří o tom, že tyto pozice jsou různé a že každá z nich je vhodná pro výzkum.

3.3 Průběh výzkumu

Tato práce využívá techniku sběru dat založenou na kombinaci kvantitativních a kvalitativních výzkumných metod. Jak jsem již uvedla od MZV ČR jsem zjistila, které projekty podporované Programem transformační spolupráce obsahovaly studijní cesty představitelů běloruské občanské společnosti do České republiky. Následně byly organizace kontaktovány, aby poskytly kontaktní informace účastníků. To také napomohlo dát dohromady informace, kolik stáží se uskutečnilo během roků 2006-2010 a také kolik představitelů občanského sektoru Běloruska se takových cest zúčastnilo. Následně byl vytvořen seznam účastníků stáží z Běloruska, který byl použit zadavatelem této studie pro vlastní cíle. Pro účely této práce seznam účastníků stáží není relevantní.

Po ukončení sběru informací od zadavatele studie a českých NNO, které projekty uskutečňovaly, se začala sbírat data.

První fáze sběru dat byla uskutečněna formou dotazníkového šetření mezi účastníky stáží v ČR, které organizovali čeští realizátoři v rámci projektů Transformační spolupráce MZV ČR (včetně některých, které byly kofinancovány z jiných zdrojů). Dotazník v běloruském a ruském jazyce⁷ byl elektronicky rozeslán stážistům prostřednictvím aplikace Google Docs.

V tomto bodě je důležité poznamenat, že dotazník obsahoval dost citlivě otázky a tím mohl vyvolat nedůvěru ze strany respondentů. Navíc mohlo být pro některé respondenty obtížné odpovědět na otázky týkající se události, která se uskutečnila před několika lety⁸. Jak je vidět z dotazníku v příloze, byl anonymní, avšak zahrnoval volitelné otázky ohledně věku, pohlaví, nejvyššího dosaženého vzdělání, místa bydliště; kromě toho respondenti mohli uvést své jméno a kontakty pro další komunikaci.

Na základě zjištěných informací byli identifikováni potenciální respondenti pro účast ve druhé fázi sběru dat.

Druhá fáze sběru dat se uskutečnila formou semistrukturovaných rozhovorů s účastníky stáží z Běloruska (5 rozhovorů) a implementátory z České republiky (4 rozhovory). Rozhovory s účastníky stáží probíhaly přímo v Bělorusku (Minsk, podzim

⁷ Česká verze dotazníku viz příloha 1.1.

⁸ Jak jsem již zmiňovala, šetření probíhalo v roce 2010 a lidé, kteří se stáží zúčastnili v roce 2006 si mohli špatně pamatovat události v tomto období.

2010), s českými implementátory proběhly rozhovory v Praze (zima 2010/2011). Respondenti byli na straně stážístů vybráni z účastníků studijních cest, které organizovalo sdružení Občanské Bělorusko, protože přivezlo za zmíněné období do České republiky nejvíce stážístů a tato organizace také těsně spolupracovala s autorkou této studie. Jako respondenti na straně implementátorů byly vybrány ty české organizace, které stáže organizují opakovaně. Všechny rozhovory byly nahrávány se souhlasem respondentů. Rozhovory byly následně přepsány (doslovná transkripce) a kódovány⁹. Je důležité poznamenat, že během rozhovorů s jedním z českých implementátorů nastal technický problém – došla baterie v nahrávacím zařízení, čehož jsem si v daný okamžik nevšimla. Proto byl rozhovor přepsán tak, jak jsem si ho zapamatovala.

Následně probíhala analýza získaných dat metodou rámcové analýzy. Tato metoda vychází z toho, že prvním krokem práce s materiály je jeho organizace, kdy jde o rozředění a redukci dat. Druhým krokem je vlastní interpretace, která vede k popisné nebo explanatorní zprávě zkoumané oblasti (Hendl, 2005:217-220). Získaná statistická data prezentují formou tabulek a grafů, které komentují a dávám do souvislosti s teoretickou literaturou. Kvalitativní data prezentují podle kategorií vytvořených během vlastní interpretace získaných dat.

3.4 Prezentace a interpretace dat

Na základě informací získaných od zadavatele evaluačního výzkumu (MZV ČR) a také od organizací, které organizovaly v období 2006–2010 studijní cesty do České republiky pro představitele běloruského občanského sektoru se zjistilo, že se do České republiky uskutečnilo více než 20 studijních cest organizovaných 11 organizacemi. Těchto cest se zúčastnilo 296 lidí¹⁰. Následující tabulka znázorňuje, kolik účastníků každá organizace ve zmíněném období na studijní cesty do České republiky přivezla:

Tabulka 1: Počet účastníků studijních cest v roce 2006-2010

⁹ Již bylo zmíněno v části „Etické aspekty výzkumu“, že obsah této studie je pro respondenty citlivý, proto v příloze nejsou uvedeny přepisy rozhovorů.

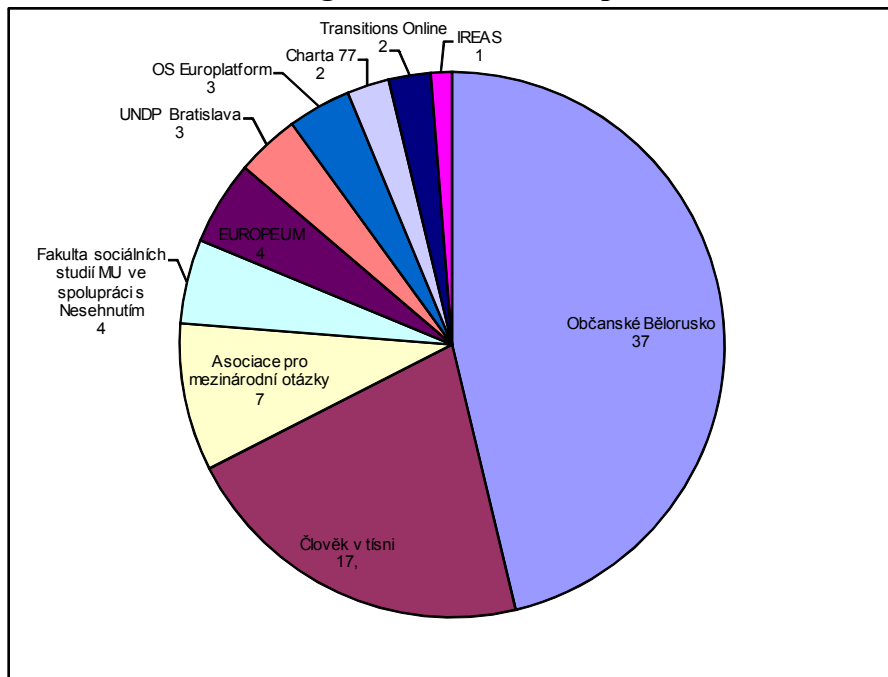
¹⁰ Dotazníkové šetření probíhalo v srpnu až září 2010 a tím pádem nezahrnuje stáže, které se uskutečnily ve druhé polovině roku 2010.

Název organizace	Celkový počet účastníků studijních cest v roce 2006 – 2010
Občanské Bělorusko	87
Člověk v tísni, o.p.s.	32
Asociace pro mezinárodní otázky	30
Svaz měst a obcí ČR	30
Institut pro evropskou politiku EUROPEUM	27
Nadace Charty 77	20
Transitions Online	15
Europlatform	14
Fakulta sociálních studií MU ve spolupráci s Nesehnutím	14
UNDP Bratislava	13
IREAS	10

Dotazníky byly rozeslány na 178 kontaktů elektronické pošty a Skypu, které se podařilo od realizátorů shromáždit, a vyplnilo je 72 lidí (41% návratnost). Protože je takové procento návratnosti obecně považováno za úspěšné, přistoupila jsem následně k analýze a interpretaci získaných dat.

Graf 1 ukazuje studijní cesty a s jakou organizací 72 respondentů dotazníkového šetření přijelo :

Graf 1: Která Česká organizace Vás do ČR pozvala?*

* Tento graf ukazuje, jaká organizace pořádala studijní cestu a kolik se účastnilo respondentů z dané organizace. Na dotazník odpovědělo 72 osob, ale jelikož někteří se zúčastnili více stáží v ČR, může být součet odpovědí vyšší než počet zodpovězených dotazníků.

Většina respondentů se zúčastnila studijní cesty v ČR jednou (89 %), 7 % z nich přijelo na studijní cestu dvakrát a 3 % třikrát. Pouze jeden respondent se zúčastnil studijní cesty v ČR více než třikrát.

Z celkového počtu dotazovaných bylo 66 % mužů. Lze předpokládat, že muži se v Bělorusku v projektech zaměřených na demokratizaci angažují ve větší míře. Podle slov jednoho z implementátorů statistiky ukazují, že běloruské ženy jsou vůči současnému státnímu zřízení v Bělorusku loajálnější, jsou ochotnější pracovat ve státních strukturách a také více důvěřují státním novinám a státním institucím (Implementátor č. 2, ČR).

Toto tvrzení implementátora lze doložit šetřením Nezávislého institutu sociálně-ekonomických a politických studií, které se konalo v červnu 2010. Výzkum „*Sociální „portrét“ Bělorusů: genderový aspekt*“ poukazuje na to, že politické představy mužů a žen se v Bělorusku výrazně liší:

Tabulka 2. Politické preference mužů a žen v Bělorusku, %¹¹

Varianty odpovědí:	Muži: (46.2)	Ženy: (53.8)
<i>Podle vašeho názoru se situace v naší zemi ubírá správným nebo špatným směrem?</i>		
Správným (49.5)	40.5	57.2
Špatným (33.6)	43.5	25.0
<i>Se kterým tvrzením souhlasíte?</i>		
Bělorusko potřebuje změny (62.0)	69.6	55.4
Bělorusko nepotřebuje změny (25.4)	21.6	28.7
<i>Zúčastnil/a jste se voleb do místních zastupitelstev v dubnu 2010?</i>		
Ano (64.6)	60.6	68.1
Ne (35.3)	39.4	31.7
<i>Koho z kandidátů jste volil/a v komunálních volbách?</i>		
Kandidáta – zastánce A. Lukašenka (31.2)	24.7	36.9
Kandidáta -oponenta A. Lukašenka (9.4)	11.8	7.3
Jiného kandidáta (10.7)	9.1	12.2
<i>Kandidáta jakého pohlaví byste preferoval/a volit v následujících prezidentských volbách?</i>		
Kandidáta – muže (42.7)	51.2	35.5
Kandidáta - ženu (6.6)	3.1	9.7
Na pohlaví nezáleží (46.0)	41.5	49.8
<i>Je, podle vašeho názoru, možné důvěřovat vyhlášeným výsledkům voleb do místních zastupitelstev?</i>		
Ano (52.6)	43.9	60.1
Ne (27.3)	32.9	22.5
<i>Důvěřuji:</i>		
Státním médiím (47.9)	39.3	55.3

¹¹ <http://iiseps.org/e06-10-09.html> (dostupné v anglickém jazyce)

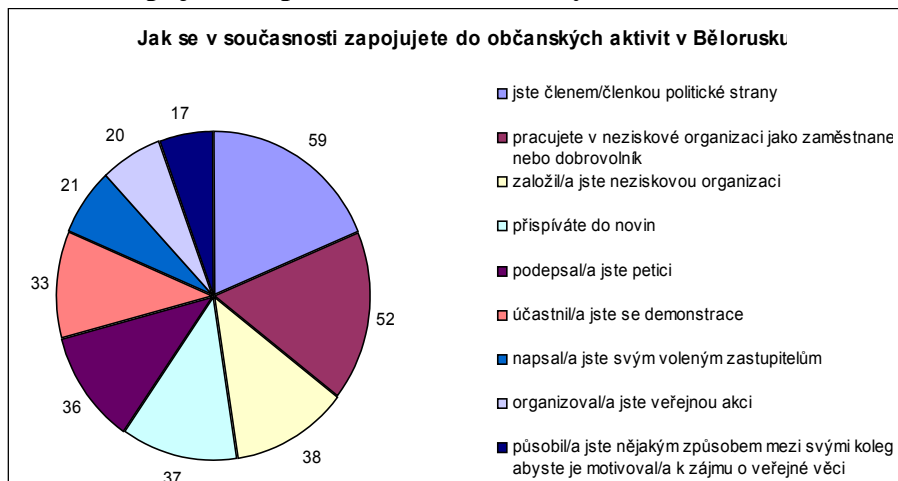
Nezávislým médiím (43.9)	46.4	41.7
--------------------------	------	------

Šetření potvrzuje, že mezi muži je výrazně vyšší procento těch, kdo věří, že země potřebuje změnu (skoro 70%), přičemž mezi ženami je takových jen 55.4%. Tyto rozdíly se projeví i ve volebních preferencích obou skupin. Žen, které podporovaly na místních volbách zastávce současného prezidenta je 1,5 krát více, než mužů.

Z odpovědí na otázku „V jaké oblasti pracujete? (nezisková organizace / státní správa / veřejná správa / média / vysoká škola či výzkumný ústav / soukromá firma / státní podnik / student/ka / nezaměstnaný / na mateřské / práce v domácnosti (péče o dalšího člena rodiny apod.)“ vyplynulo, že většina respondentů dotazníků pracuje v nevládních organizacích (19), vzdělávací sféře (12) nebo v médiích (11). Někteří účastníci kombinují práci v nevládním sektoru se studiem na vysoké škole (5) nebo s prací v soukromých firmách (3).

V průběhu šetření byla u respondentů měřena rovněž míra zapojení do občanských aktivit v Bělorusku:

Graf 2: Zapojení respondentů do občanských aktivit v Bělorusku

* Tento graf ilustruje, jakým způsobem je každá ze 72. osob, které odpověděly na dotazník, zapojena do občanských aktivit. Respondenti mohli zatrhnout více možností najednou, proto je součet odpovědí v grafu vyšší, než počet zodpovězených dotazníků.

3.4.1 Stáže (studijní cesty) jako způsob podpory občanské společnosti v Bělorusku

Implementátoři rozlišují dlouhodobé stáže, kdy se účastníci zapojují do nějaké organizace nebo instituce a přímo získávají zkušenosti v terénu, a na tzv. „studijní cesty“, které jsou krátkodobé a zahrnují spíše školení, setkání, návštěvy organizací a institucí.

Jak čeští implementátoři, tak běloruští respondenti hodnotí kladně některé aspekty stáží. Implementátoři jsou toho názoru, že takový způsob podpory občanské společnosti v Bělorusku účastníkům přináší nové znalosti, umožňuje navázání kontaktů (to potvrzuje i 75 % respondentů, kteří na otázku „Navázal/a jste během stáže nějaké užitečné kontakty?“ odpověděli kladně) a také že „studijní cesta je jedinečná možnost těmto lidem ukázat jiné prostředí, podobné problémy a odlišné způsoby jejich řešení. Jde o předávání zkušeností a zároveň i o lidský kontakt“ (Implementátor č. 3, ČR).

„Předávání zkušeností“ a „lidský kontakt“ jsou právě velmi důležité aspekty spolupráce zahraničních donorů/implementátorů s cílovými skupinami. Jak již bylo zmíněno v první části této práce, autoritářský režim v Bělorusku omezuje přítomnost zahraničních donorů v terénu. Nemožnost práce na místě (uskutečnění seminářů, networkingových setkání, strategické plánování projektů) je částečně kompenzována

během stáží. Implementátoři se mohou osobně seznámit se svými partnery v Bělorusku, probrat s nimi možnosti další spolupráce, vzdělávat je prostřednictvím školení.

Podle implementátorů se kvalita stáží odvíjí od jejich délky a od způsobu výběru účastníků a od připraveného programu. Důležitou roli v kvalitě stáží hraje právě implementátor, protože uskutečňuje výběr účastníků a připravuje program. Všichni dotazovaní implementátoři se shodli na tom, že díky zlepšení kvality výběrového řízení se zvýšila i kvalita stáží.

Na začátku, když ještě čeští implementátoři neměli v Bělorusku mnoho kontaktů, probíhalo výběrové řízení na základě komunikace jen s jedním člověkem z Běloruska: *„Zpočátku se to často odehrávalo tak, že nám jeden člověk v Bělorusku řekl, že má skupinu lidí a abychom pro ně zařídili stáž“* (Implementátor č. 2, ČR). Postupně však všichni implementátoři vyvinuli víceméně jednotnou strategii výběru účastníků, která se sestává z otevřených přihlášek, životopisů, motivačních dopisů a osobních pohovorů na místě. Podle jednoho z implementátorů by motivační dopisy měly potenciální účastníky donutit k tomu, aby napsali, co by se v České republice mohli dozvědět (Implementátor č. 3). Změny ve způsobu výběru účastníků stáží zaznamenali i běloruští partneři: *„Těžko říct, zda je přijímání přihlášek od různých lidí na rozdíl od původní strategie, která byla založena na formování skupin místními politickými kruhy, nějak užitečné. Nedostatek předchozího přístupu spočíval v tom, že tyto cesty byly často používány jako určitý motivační nástroj. Pokud například někdo udělal něco dobrého, byl poslán do Česka. Byl to vlastně takový doplňkový výdělek. Daná osoba je pak vděčná svému „mentorovi“ a bude mu i nadále pomáhat. Co se týče těch nových skupin lidí, kteří byli vybíráni prostřednictvím přihlášek, těžko říct... Mně se zdá, že se tam ocitli někteří lidé zcela náhodně, ačkoli se v neziskových kruzích vůbec nepohybovali“* (Respondent č. 1, Bělorusko).

Tvrzení jak českého implementátora, tak i běloruského respondenta potvrzuje tezi, zmíněnou v teoretické části této práce: uzavřenost segmentu občanské společnosti Běloruska, který se zabývá demokratizací. Za prvé, když běloruský partner rozhodoval kdo se zúčastní „motivační cesty do zahraničí“ sám, výběr účastníků nebyl transparentní. Mohl tak využívat stáže pro navázání kontaktů. Věta *„byl to vlastně takový výdělek“* poukazuje na zkreslenou motivaci účastníků stáží: nejeli do ČR, aby získali nové zkušenosti, kontakty, ale měli finančně pokrytou cestu do zahraničí. Za druhé, lze předpokládat, že

lidé, kteří se „náhodně“ ocitli na stážích, kteří „se v neziskových kruzích vůbec nepohybovali“ jsou ti, kdo do elitního segmentu Běloruské občanské společnosti nepatří, a proto se nesmí stáží zúčastnit.

Krátkodobé stáže – studijní cesty považují za určitou formu motivace či odměny i někteří implementátoři, ti se na ně však dívají spíše pozitivně: „*Studijní návštěvy*“ jsou dobré pro nové lidi, aby se podívali, jak věci fungují a aby získali inspiraci“ (Implementátor č. 1, ČR).

Implementátoři se domnívají, že v určitém období bylo stáží „příliš mnoho a konaly se příliš často.“ Zlepšení kvality spatřují ve snížení počtu stáží i účastníků z podobné oblasti činnosti (k této redukce počtu stáží a počtu účastníků v praxi v poslední době také skutečně dochází). Stáže by měly být více profilované a „šité na míru“. Podle názoru jednoho z implementátorů „je třeba provést koncepční analýzu, aby nedošlo ke zrušení stáží, ale k jejich zefektivnění a výběru správného vzorku příjemců“ (Implementátor č. 3, ČR).

3.4.2 Hodnocení užitečnosti stáží

Respondenti hodnotili všechny studijní cesty jako užitečné (73,6 %) a dostatečně užitečné (26,4 %). 89 % respondentů navíc uvedlo, že během své práce v Bělorusku realizovalo některé z poznatků získaných na studijní cestě do České republiky. Využití těchto poznatků respondenti popisují různými způsoby – v některých případech spíše obecně (především využitím způsobů organizace práce tam, kde je to v běloruských podmínkách možné, například při pořádání občanských a informačních kampaní, zorganizovali také semináře a napsali články o svých zkušenostech ze studijní cesty) a jindy konkrétněji (právníci využili nabytých znalostí k propracování soudní reformy a projektu lustrace v Bělorusku, političtí aktivisté využili své poznatky z ČR ve volebních kampaních, k rozvoji webových stránek projektů a organizací, díky kontaktům ze studijní cesty v ČR mohli promítat filmy na téma lidských práv v běloruských regionech).

3.4.3 Výsledky stáží

Otázku „*Byl výsledkem studijní cesty nějaký nový projekt, aktivita či článek?*“ kladně zodpovědělo 75 % respondentů. Většina respondentů za výstup studijní cesty považuje právě napsání článku o svých zkušenostech nebo způsobu, jakým se určitý problém řeší v České republice.¹² Na základě stáže běloruských novinářů vznikly články v běloruských nezávislých médiích o české zkušenosti s transformací, Bělorusech žijících v Praze a České republice a také o výročí sametové revoluce.

Po studijních cestách vznikaly i nové projekty a kampaně buď ve spolupráci s českými partnery, nebo samostatně. Výsledkem studijní cesty věnované studentské samosprávě byl vznik studentských novin „Start Up!“ a uspořádání návštěvy představitele české studentské samosprávy v Bělorusku. Již v průběhu studijní cesty v ČR se také zrodil nápad projektu zaměřeného na práva pacientů, který byl následně uveden do praxe ve čtyřech běloruských městech. Díky dovednostem získaným během studijní cesty v ČR a komunikaci s českým implementátorem se uskutečnila informační kampaň ohledně stavby tzv. multiparku (hřiště pro extrémní sporty) na jednom z minských sídlišť.¹³ Prohlášení orgánů místní správy v Minsku o nutnosti zbudování podobných zařízení na městských sídlištích je běloruskými aktivisty považováno za výsledek této kampaně.

Jeden z implementátorů se domnívá, že „*výsledky jsou spíše dílčího rázu: z jedné studijní cesty se například podaří navázat jeden dobrý kontakt s člověkem, který se pak vrátí s návrhem na společný projekt nebo který pak slouží jako kontakt a pomáhá s dalšími aktivitami (rozhovory, identifikací partnerů nebo doprovázení hostů)*“ (Implementátor č. 2).

3.4.4 Další možné formy spolupráce s běloruským občanským sektorem

Pro přehlednější analýzu užitečnosti stáží, bylo také potřeba zjistit, jaké formy mezinárodní podpory považuje běloruský neziskový sektor za přínosné a jak hodnotí různé formy mezinárodní podpory vůbec. Pro tento účel byla v dotazníku uvedena otázka „*Jaká forma zahraniční podpory je podle Vašeho názoru pro běloruský občanský sektor nejprínosnější?*“ Dotazovaní měli možnost ohodnotit spektrum různých způsobů

¹² Viz např. http://naviny.by/rubrics/economic/2007/06/24/ic_news_113_272810/, http://naviny.by/rubrics/economic/2007/07/01/ic_news_113_273187/, články o skupině běloruských podnikatelů, kteří v ČR pobývali v roce 2007 (dostupné v ruštině).

¹³ <http://multipark.info/> (dostupný v běloruštině).

mezinárodní podpory podle škály určitě přínosný /spíše přínosný/ spíše nepřínosný /určitě nepřínosný. Celkem 72 respondentů ohodnotilo různé formy mezinárodní podpory následujícím způsobem:

Tabulka 3: Hodnocení různých způsobů podpory občanského sektoru v Bělorusku

	Určitě přínosný	Spíše přínosný	Spíše nepřínosný	Určitě nepřínosný
Minigranty / finanční podpora nevládním organizacím	21	40	7	3
Kulaté stoly / konference/ předávání expertízy	32	32	6	2
Společné projekty se zahraničními nevládními organizacemi	41	20	8	3
Dlouhodobé studijní cesty v zahraničí (delší než 3 měsíce)	24	26	15	7
Krátkodobé studijní cesty	30	32	6	4
Podpora Evropské univerzity humanitních věd (EHU), kanálu Belsat, rádia ERB a jiných velkých projektů	26	26	13	7
Stipendia pro běloruské studenty na zahraničních univerzitách	30	29	6	6
Příspěvky na politické kampaně	18	19	24	10
Materiální pomoc s úhradou pokut, jejichž uvalení mělo politický motiv	31	17	16	8
Finanční podpora pro rodiny, kde živitelé přišli o práci z důvodu své občanské/politické angažovanosti	39	19	8	5
Mezinárodní lobbying – informování mezinárodního společenství a veřejnosti o podmínkách v Bělorusku	42	14	13	3
Finanční podpora nezávislým novinám	32	27	6	6

Jak dokumentuje výše zobrazená tabulka, téměř všechny formy mezinárodní podpory jsou běloruskými beneficienty hodnoceny jako určitě přínosné nebo spíše přínosné (s výjimkou příspěvků na politické kampaně, které jsou většinou hodnoceny jako spíše nepřínosné). Za jednoznačně přínosné jsou považovány následující formy podpory běloruského občanského sektoru:

- mezinárodní lobbing (např. lobování zájmů běloruské občanské společnosti na úrovni EU)
- společné projekty se zahraničními partnery
- finanční podpora pro rodiny (případy, kdy živitelé přišli o práci z důvodu své občanské angažovanosti)

Avšak u této otázky je třeba brát ohled na upřímnost odpovědí: respondenti mohli určité formy spolupráce hodnotit jako užitečné z důvodů, že sami chtějí tu či onu podporu získat.

Implementátoři neustále vyhledávají nejpřínosnější formy podpory. Stále například přehodnocují formát minigrantů: *„Podpořit někoho jen po dobu jednoho roku a pak ho nechat jít, nebo ho případně ‚předat‘ většímu donorovi, je sice dobré, ale pro tvoji organizaci to v praxi znamená, že musí stále hledat nové lidi“* (Implementátor č. 3, ČR). Ideálním případem, kterého však mohou implementátoři dosáhnout jen s obtížemi, je najít organizaci, která na nějakém projektu nepracuje jen kvůli minigrantu, ale grant pro ni znamená jen podpůrný prostředek k dosažení konkrétní aktivity, kterou by se snažila uskutečnit i v případě, že by žádný minigrant nezískala.

Podle výsledků dotazníkového šetření hodnotí běloruští beneficianti minigranty spíše jako užitečné. Podle názoru jednoho z běloruských respondentů *„se jedná o dobrou věc zejména pro mladé aktivisty-lídry: není zde velký prostor pro zneužití získaných finančních prostředků a lidé zpravidla přicházejí s nějakým konkrétním cílem. Jsou to lidé, kteří chtějí něčeho dosáhnout a kteří pracují pro svoje dobré jméno. Pomocí minigrantů je navíc možné vychovat co nejvíce perspektivních lídrů“* (Respondent č. 1, Bělorusko).

Další formou podpory jsou partnerské projekty mezi zahraničními a běloruskými organizacemi. Někteří implementátoři jsou toho mínění, že pokud je partnerství férové a strategie a cíle řeší partneři společně, přináší to ty nejlepší výsledky. Partnerské projekty

poskytují oběma stranám možnost stále se něčemu učit, ale přitom vzájemně. Stáže by pak velmi dobře tuto dlouhodobou spolupráci doplňovaly. „*Pokud stážisté mají příležitost k uplatnění znalostí z absolvovaných školení, pak stáže k něčemu jsou. Pokud se lidé však jen školí a nemohou si v praxi nic vyzkoušet, pak je to k ničemu*“ (Implementátor č. 2, ČR).

Citované tvrzení je dost diskutabilní. Na jedné straně s ním lze souhlasit, protože jsou to zbytečně investované prostředky a čas. Na druhé straně, když je obecně platné, že ve většině případů běloruští účastníci nemohou získané poznatky rovnou v Bělorusku aplikovat, proč takové aktivity donoři a implementátoři uskutečňují. Důvodem pro pokračování školicích aktivit by mělo být uvědomění toho, že když v Bělorusku politická změna nastane, bude potřeba, aby občanská společnost měla připravené alternativní modely.

Udělování stipendií pro běloruské studenty na zahraničních univerzitách je spojené s jinými problémy, a to především dobrým výběrem studentů a jejich návrat, nebo nenávrat, po ukončení studia do Běloruska. Podle dvou respondentů z Běloruska mohou tyto problémy vyřešit pouze organizace nebo instituce, které studentům stipendia přidělují (striktnějším výběrem – stipendia se mají přidělovat ne na základě názorů, ale znalostí – a také pod podmínkou, že se stipendista po ukončení studia vrátí domů). Na druhé straně tyto respondenti chápou, proč se studenti domů nevracejí. Za hlavní příčinu považují nedocení evropských diplomů v Bělorusku a to především ve státních institucích. Studium v zahraničí lidem rozšiřuje rozhled a umožňuje jim podívat se na situaci v Bělorusku z jiného úhlu, mohou racionálně zvážit situaci. Oba respondenti jsou však přesvědčeni, že většina běloruských studentů se chce vrátit zpět do vlasti, avšak nejsou k tomu vhodné podmínky.

Je důležité poznamenat, že během rozhovorů běloruští účastníci několikrát zdůrazňovali roli mladých lidí v demokratizačním procesu: „*Podle mého názoru jsou nejefektivnější ty projekty, které jsou orientovány na mládež*“ (Respondent č. 3, Bělorusko); „*Mládež se stala aktivnější, protože pochopila, že představuje významnou sílu. Velmi mnoho mladých lidí se již během studia na vysoké škole zabývá nějakými mini-projekty a aktivně se zapojuje do sféry neziskových organizací*“ (Respondent č. 2, Bělorusko). To potvrzuje další tezi uvedenou v teoretické části této práce: mladí lidé jsou vnímáni jako hybatel transformačního procesu, a to nejen donory, ale i představiteli běloruské občanské společnosti. Na rozdíl od lidí středního věku, si mohou dovolit více

riskovat, nebojí se ztratit společenské postavení nebo práci kvůli občanským aktivitám. Také jsou změnám více otevřeni a mají více energie.

V komentářích respondentů, kteří vyplnili elektronický dotazník, byly jako další možné oblasti podpory také zmíněny občanská výchova, vzdělávání a církev.

3. 4. 5 Problémové aspekty spolupráce

V této části bych ráda uvedla zásadní problémové aspekty spolupráce, které naznačili jak respondenti z Běloruska, tak i čeští implementátoři:

- Uzavřenost běloruského občanského sektoru

Jako první zazněla skutečnost, že běloruský neziskový sektor je značně omezený a uzavřený. Jde o to, že se postupem času v této sféře etablovaly určité skupiny a nezisková sféra také nebyla z různých důvodů pro vstup nových lidí atraktivní (korupce v neziskové sféře, státní propaganda, perzekuce ze strany státu apod.). Navíc je práce v běloruském občanském sektoru za určitých podmínek nelegální, nese s sebou hodně rizik (jako třeba rizika sociální – ztrátu nároku na důchod, protože nelze přiznávat většinu příjmů) a občas se taková činnost jen obtížně vysvětluje okolí.

- Netransparentnost projektů

Podle českých i běloruských respondentů existuje v běloruském občanském sektoru více finančních nabídek, než jaká je poptávka. Vyskytují se případy, že několik donorů financuje jeden projekt nebo že donor má svou skupinu příjemců, kterým dává granty. Toho si všímá i jeden z běloruských účastníků: *„Problém je v tom, že existuje skupina lidí, která pracuje již od roku 1998, kdy začala podpora sféry NNO v Bělorusku. Představují jistou kastu, kterou všichni donoři znají a kterou přijíždějí učit. Donoři tak mají jistotu, že tento projekt bude stabilní a že možná dosáhne nějakých výsledků. Možná také žádných výsledků nedosáhne, ale bude dobrý¹⁴...“* (Respondent č.2, Bělorusko). Jak běloruští respondenti, tak i čeští implementátoři poznamenali, že někteří donoři se při přidělování zdrojů řídí subjektivními názory: *„Existují případy klientelismu na straně zahraničních donorů, ve smyslu koho mám rád, s tím budu spolupracovat, a koho rád nemám, s tím*

¹⁴ pozn.: „dobrým“ respondent míní dobře napsaný a zpracovaný

spolupráci nenavážu. Jedná se o rozhodování založené na osobních sympatiích“ (Implementátor č.2, ČR).

- Nedostatek komunikace

Jeden z implementátorů spatřuje možné vysvětlení některých problémů běloruského občanského sektoru v nedostatku komunikace a společné strategie mezi donory. Donoři si podle tohoto implementátora nejsou schopni upřímně říct, kdo koho podporuje (především na mezinárodní úrovni): *„Bohužel nefunguje sdílení informací mezi implementátory: například najdete slušnou skupinu lidí a pak zjistíte, že agentura SIDA s nimi již 4 roky pracuje“* (Implementátor č.3, ČR).

- Vztah pan-sluha

Dalším problémem, který se týká donorů, je tzv. vztah pán - sluha, kde mezi donory a běloruskými příjemci podpory vznikají rozpory v cílech a vizích. Za poskytnuté prostředky donoři vyžadují splnění určitých požadavků, se kterými běloruští recipienti nemusejí vždy souhlasit. V důsledku pak dochází k situacím, kdy jsou zdroje přesouvány na jiné účely. Jak to komentuje jeden z běloruských respondentů: *„Myslím, že občas vzniká problém, když donoři nechtějí poslouchat ty, kdo projekty navrhují. Chtějí vidět jen to své, svou představu, a jen podle svých představ žijí. Tím dochází k tomu, že v Bělorusku žijí NNO ve svém uzavřeném světě. Všichni moc dobře víme, co ve skutečnosti potřebujeme. Donoři však také vědí, co potřebují. V důsledku se pak obě skupiny nemohou domluvit. Právě v tom spočívá jádro problému. Dokonce si myslím, že také problém s korupcí¹⁵ nevznikl tehdy, když si někdo poprvé strčil peníze do své kapsy, ale tehdy, když někdo začal přemýšlet nad tím, jak donorovi vysvětlit použití prostředků, které neutratil a které dal stranou k použití tam, kde jsou opravdu potřeba“* (Respondent č.2, Bělorusko).

Na druhé straně se všichni implementátoři shodli na tom, že nedostatkem běloruských organizací je, že nepřisuzují náležitý význam komunikaci s veřejností a dokonce teprve až nyní začínají náležitě komunikovat mezi sebou.

Podle názoru několika českých implementátorů (Implementátor č.1, Implementátor č.3, ČR) by při uskutečňování spolupráce a vytváření strategií měli implementátoři a donoři brát ohled na to, že všechny demokratizační a transformační projekty mají

¹⁵ Pozn.: z kontextu rozhovoru jde spíše o transparentnost.

dlouhodobé výsledky. Proto nelze rychle stanovit, která strategie je dobrá a která naopak není.

3.4.6 Role českých organizací v podpoře běloruské občanské společnosti

Úloha České republiky je běloruskými aktivisty hodnocena poměrně vysoko především z důvodu neutrality tohoto státu (na rozdíl od Polska nepředstavuje Bělorusko pro ČR geopolitický zájem). Z tohoto důvodu přispívá Česká republika k evropeizaci Běloruska, sdílení evropských hodnot a směřování do Evropské Unie. Podle jednoho z implementátorů hraje Česká republika rovněž jedinečnou roli v přenosu zkušeností s transformací. Obě společnosti, ta česká před rokem 1989 a současná běloruská, se sobě hodně podobají. S objemem zdrojů, které mají české organizace k dispozici, odvádějí velmi dobrou práci co do efektivity a vynaložených prostředků (Implementátor č.1, ČR).

„Česko zde (pozn.: v Bělorusku) řadím ke čtveřici nejaktivnějších zemí. Historicky nemáme o co soupeřit, panuje mezi námi ryze pracovní vztah, stejně jako se Švédy. Proto mě spolupráce s českými a švédskými organizacemi těší asi nejvíce“ vyjádřil se běloruský respondent (Respondent č.1, Bělorusko). *„Češi věnují velkou pozornost regionálnímu rozvoji, což je moc důležité, protože mezi Minskem a regiony existuje obrovský rozdíl“* (Respondent č.3, Bělorusko).

Jeden z českých implementátorů však upozorňuje, že Česká republika nemá velkou praxi s projekty. Ačkoliv se českým organizacím podařilo vybudovat si svůj program a více se vyprofilovat, nemohou se srovnávat se státy, které jsou v této oblasti zkušenější.

Převažujícím názorem respondentů bylo, že jako relativně mladá demokracie dokázala Česká republika i s omezenými zdroji umožnit vznik kvalitních organizací, které v Bělorusku vytvořily vysoce ceněné projekty.

4 ZÁVĚR

Cílem této studie bylo zjistit užitečnost stáží, které organizují české neziskové organizace jako jednu z forem mezinárodní spolupráce a zjistit možnosti zefektivnění stáží pro běloruské účastníky v ČR. Studie by měla napomoci širšímu náhledu na stáže a také by měla iniciovat širší diskuzi o změně strategie v mezinárodní podpoře Běloruska. Jak bylo během sběru dat zjištěno, vychází potřeba takové diskuze nejenom ze strany MZV ČR, ale také od českých implementátorů a recipientů v Bělorusku.

Dosavadní způsob podpory demokracie a rozvoje občanské společnosti v Bělorusku přinesl určité výsledky. Během studijních cest byly navázány kontakty mezi českými implementátory a představiteli občanského sektoru Běloruska, vznikaly nápady na nové projekty v Bělorusku. S postupem času český a běloruský nevládní sektor v určité míře prošel změnami, profilováním i profesionalizací. Tato studie napomohla shromáždit data o stážích podpořených MZV ČR za období necelých 4 let, jelikož, jak jsem popsala v části 2.2.3, za dobu existence Programu transformační spolupráce MZV ČR žádná koncepční evaluace neproběhla. Byly vytvořeny seznamy účastníků stáží, bylo zjištěno kolik představitelů běloruského občanského sektorů která organizace do České republiky v období 2006-2010 přivezla. Navíc byly získány názory na stáže jak z řad implementátorů, tak i z řad běloruských účastníků. Potřeba určitých změn ve strategii podpory občanské společnosti neznamená paušální odmítnutí nástrojů, které byly používány dříve. Stáže ve své současné podobě i nadále plní svou funkci, avšak v nynější situaci se nelze spoléhat pouze na ně.

Během tohoto výzkumu, bylo zjištěno mnoho dalších informací ohledně podpory občanské společnosti v Bělorusku, zejména pak její nedostatky, které stojí za zmínění.

Za prvé, běloruští respondenti potvrdili uzavřenost běloruského občanského sektoru, jak bylo sepsáno v části 2.3.2. Tuto uzavřenost občanské společnosti v Bělorusku lze vysvětlit několika faktory. Na jedné straně, jak již bylo zmíněno, NNO zabývající se demokratizací v Bělorusku existují v pololegalitě. Lidé angažovaní v neziskovém sektoru často dostávají platy tzv. na černo, neoficiálně a tím přicházejí o sociální výhody a zároveň tím riskují, že budou státem potrestáni za daňové úniky. Dále pak aktivisté, kteří pracují na demokratizačních projektech, jsou často státem pronásledováni. Z těchto důvodů není práce v běloruském občanském sektoru pro lidi lákavá. Na druhé straně, pracovat na

demokratizačních projektech v Bělorusku je dost výhodné, jelikož v této oblasti existuje více možností pro osobní rozvoj (časté cesty do zahraničí, školení, navazování kontaktů) a také jsou zde na běloruské poměry vypláceny poměrně vysoké mzdy. Proto je účast na projektech podpořených zahraničními donory omezena na určitou skupinu lidí. Omezenost běloruského občanského sektoru také potvrzují donoři, když mluví o tzv. „demokratických ghettech“, fenoménu, kdy podpora demokracie směřuje jen k ustáleným skupinám. (Jarabik). Uzavřenost běloruského občanského sektoru vede k ustanovení paralelního opozičního světa, který žije sám pro sebe a neoslovuje širokou veřejnost. (Jarabik, Rabagliati, 2010).

Za druhé, byla zmíněna netransparentnost projektů, které jsou západními donory¹⁶ podporovány a zároveň existence vztahu pán-sluha mezi donory a beneficianty. Netransparentnost v kontextu této práce znamená, že není jasné, proč určitá skupina příjemců v Bělorusku občas dostává prostředky z různých zdrojů na stejný projekt. Toto lze vysvětlit tím, že donoři mezi sebou o svých projektech nekomunikují. Ve většině případů se hají tvrzením, že své beneficianty chrání před nebezpečím být odhaleni, ve skutečnosti však jde spíše o konkurenční vztah mezi donory.

Co se týká vztahu pán-sluha, který zazněl jak ze strany běloruských respondentů tak i ze strany českých implementátorů, mohou si za něj donoři sami, protože v Bělorusku z občanské společnosti vytvořili prostředí, které je více závislé na prostředcích od donorů než aby bylo orientováno na výsledky. Donorům často chybí znalosti potřeb na místě (popsáno v části 2.1.4), avšak plánují programy bez konzultací s místními partnery. Potom své partnery nutí tyto programy implementovat i přesto, že s tím partner nesouhlasí. Zásadní tvrzení zaznělo u jednoho běloruského respondenta, který se vyjádřil, že problém s tím, že prostředky začali být využívány mimo projekt nenastal tehdy, kdy si prostředky někdo přivlastnil, ale tehdy, kdy se běloruský partner rozhodl udělat projekt podle skutečných potřeb společnosti.

I přes všechny nedostatky popsané výše mají programy na podporu demokracie velký význam. V případě Běloruska by demokratické programy měly být flexibilní a různorodé, zahrnující společné plánování mezi donory a běloruskými partnery. Častější a pečlivější monitoring a evaluace podpořených projektů by pomohly zvětšit kvalitu těchto

¹⁶ V tomto místě je důležité poznamenat, že nešlo o konkrétní vyjádření k České republice, ale k donorům obecně.

programů. Pokud by se podařilo splnit tyto požadavky, mohla by se v budoucnu podpora demokracie v Bělorusku transformovat směrem k úspěchu.

Literatura:

Bělorusko, *Dekret Prezidenta Republiky Bělorusko z 26.1.1999 č.2 o některých opatřeních týkajících se pravidel činnosti politických stran, odborů a jiných veřejných sdružení*, in: *Nacionalnyj rejestr pravovych aktov Respubliky Belarus*, No. 9, 1/65, 1999, dostupný na <http://www.pravo.by/webnpa/text.asp?RN=PD9900002> (§ 11) [14.8.2012].

Carothers, T. 1999. *Aiding Democracy Abroad, The Learning Curve*, ed: Carnegie Endowment for International Peace.

Carothers, T. 2000. *Funding Virtue: Civil Society Aid and Democracy Promotion*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace.

Chadwick, B. A. 1984. *Social science research methods* Englewood Cliffs, Prentice-Hall.

Dohnalová, M. 2002. *Sociálně-ekonomické souvislosti občanské společnosti*, str.106 –136 in *Občanský sektor. Studie a souvislosti*, 1. vyd. Moravský Beroun: Moravská expedice.

Frič, P., Goulli, R., a kol. 2001. *Neziskový sektor v České republice*. Praha: Eurolex Bohemia

Hendl, J. 2005. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portal.

Hlaváček, P. *Podpora demokracie a česká zahraniční politika* str. 224 –239 in Michal Kořan a kol. 2009. *Česká zahraniční politika v zrcadle sociálně-vědního výzkumu*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.

Hrabálek, M., Majerčík, L., Smeka, H. 2009. *Česká republika a lidská práva ve vnějších vztazích Evropské unie*, str.149-163 in Michal Kořan a kol. *Česká zahraniční politika v zrcadle sociálně-vědního výzkumu*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů.

Hulme, D., Edwards, M. 1997. “*NGOs, States and Donors: And Overview*” pp. 3-23, in Hulme, David, and Michael Edwards, eds. *NGOs, States and Donors: Too Close for Comfort?* New York: St. Martin’s Press.

Jarabik, B., Rabagliati, A. 2010. *Assessing Democracy Assistance: Belarus*. FRIDE.

Jones, D. *Na cestě k domorodé antropologii*. Biograf 39 (2006) str. 71-81, Praha

Karatnycky, Motyl: 1997, 2002

Mackevič, V.: Nabroski k analyzu 3-go sektora [online], in: Diariuš rušeňna, 2005, oddíl 1, dostupné na: <http://worvik.com/news/2005/10/20/101> [28.08.2012].

Marada, R. 2003. *Občanský sektor a organizační identita: Utváření občanských identit po roce 1989*, in Csaba Szaló, Igor Nosál (eds.). *Mozaika v rekonstrukci*. Brno: Mezinárodní politologický ústav

MZV ČR. 2003b. *Zpráva o zahraniční politice České republiky za období od ledna 2002 do prosince 2002*
(http://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/vyrocni_zpravy_a_dokumenty/zprava2002.html)

MZV ČR. 2004. *Zpráva o zahraniční politice České republiky za období od ledna 2003 do prosince 2003*, on-line:
(http://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/vyrocni_zpravy_a_dokumenty/zprava2003.html)

MZV ČR. 2005. *Koncepce transformační spolupráce* on-line:
(http://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/lidska_prava/transformacni_spoluprace_1/koncepce_transformacni_spoluprace.html)

MZV ČR. 2010a. *Koncepce transformační politiky*. on-line:
(http://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/lidska_prava/transformacni_spoluprace_1/koncepce_transformacni_spoluprace.html).

MZV ČR. (2010b): *Příloha konceptu transformační spolupráce: Program transformační spolupráce*. on-line:
(http://www.mzv.cz/jnp/cz/zahranicni_vztahy/lidska_prava/transformacni_spoluprace_1/koncepce_transformacni_spoluprace.html)

Morales, H., Serrano, I. 1997. "Finding Common Ground in Asia-Pacific Development", pp. 93-106, in Hulme, David, and Michael Edwards, eds. *NGOs, States and Donors: Too Close for Comfort?* New York: St. Martin's Press.

Parrott, B. 1997. *Perspectives on Post-Communist Democratization in The Consolidation of Democracy in East-Central Europe*, ed. Karen Dawisha and Bruce Parrott, Cambridge: Cambridge

Salomon, L., M.; Hems, L., C.; Chinnock, K. 2000. *The Nonprofit Sector: For What and For Whom?* Baltimore: The John Hopkins University

Salomon, L. M., Anheier, H. K. 1997. *Defining the Non-Profit Sector: A Cross-National Analysis*. Manchester: Manchester University Press.

Smutek, M. 2009. *Vnější podmínky a jednání aktérů procesu implementace lokálního sociálního programu*. Brno, Masarykova univerzita Fakulta sociálních studií.

Singleton, R. 2005. *Approaches to social research* in Royce A. Singleton, Jr., Bruce C. Straits 4th ed., New York, Oxford University Press.

Soros Foundations Network. 1997. *Building Open Societies*, Report. New York: Open Society Institute.

Švaříček, R., Šedová, M. 2007. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. Praha: Portal

Rossi, P., Freeman, H. 1993. *Evaluation: A systematic approach*. SAGE Publications

Příloha 1. Text dotazníku rozesílaného běloruským účastníkům stáží.

Vyhodnocení stáží pro Bělorusko

Dobrý den, jmenují se Maryna Puzdrova a ve spolupráci s Ministerstvem zahraničních věcí ČR provádím výzkum „Vyhodnocení stáží pro Bělorusko“, jehož cílem je posoudit užitečnosti stáží, uskutečněných českými neziskovými organizacemi pro účastníky z Běloruska. Zajímá mně Váš názor na stáž, které jste v České republice zúčastnil/a, a celkově na tento způsob mezinárodní podpory. Výzkum je součástí mé diplomové práce na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. Výzkum je přísně důvěrný. Získaná data jsou chráněna podle zákona o ochraně osobních údajů. Vyplněné dotazníky nebudou k dispozici nikomu jinému než příslušnému odboru MZV ČR, který financuje podporu pro Bělorusko, a zpracovatele této studie. Vaše odpovědi budou použity výhradně k účelu tohoto výzkumu a jakékoli výsledky budou zveřejněny pouze ve zcela anonymní, souhrnné podobě. Přivítám i kritické odpovědi! Vyplnění dotazníku vám zabere asi 30 minut. Prosím Vás vyplňte tento dotazník do 30. června 2010. Předem děkuji za spolupráci!

1. Kolikrát od roku 2006 jste se zúčastnil/a stáží v ČR?

- Jednou
- Dvakrát
- Třikrát
- Více než tři

2. Označte prosím rok/y, kdy jste stáže v ČR zúčastnil/a:

- 2006
- 2007
- 2008
- 2009
- 2010

3. Která česká organizace Vás do ČR pozvala?

- Člověk v tísni
- Občanské Bělorusko
- Asociace pro mezinárodní otázky (AMO)
- Institut pro strukturální politiku IREAS
- Transitions Online
- Nadace Charty 77
- OS Europlatform
- UNDP Bratislava
- Institut pro evropskou politiku Europeum

Other:

4. Byla stáž v ČR pro Vás užitečná? a. Uvedte, prosím, název organizace a rok stáže

b. Ohodnoťte, prosím, stáž

- Užitečná
 Dostatečně užitečná
 Nedostatečně užitečná
 Neužitečná

Vyhodnocení další stáže

Pokyn: vyplňte, prosím, v případě účasti ve více než jedné stáži.

Byla stáž v ČR pro Vás užitečná? a. Uvedte, prosím, název organizace a rok stáže

b. Ohodnoťte, prosím, stáž

- Užitečná
 Dostatečně užitečná
 Nedostatečně užitečná
 Neužitečná

5. Zrealizoval/a jste některé poznatky ze stáže ve své práci v Bělorusku?

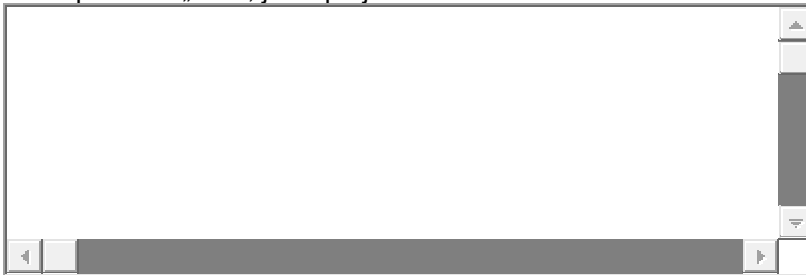
- Ano
 Ne

6. Jak? Pokyn: Vyplňte pouze pokud jste v otázce č. 5 odpověděl/a „Ano“, jinak přejděte rovnou na otázku č. 7

7. Vyplýval jako výsledek ze stáží nějaký nový projekt, aktivita či například článek?

- Ano
 Ne

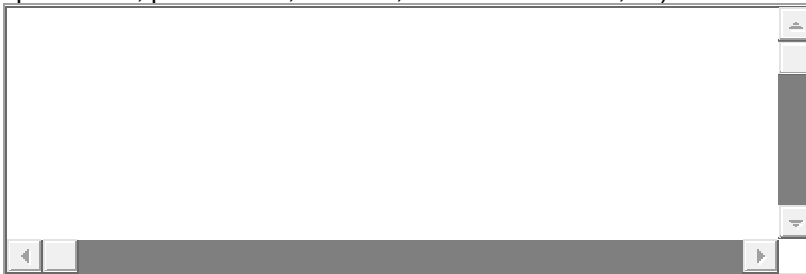
8. Napište prosím stručně, o jaký projekt, aktivitu či článek šlo. Vyplňte pouze pokud jste v otázce č.7 odpověděli „Ano“, jinak přejděte rovnou na otázku č.9

9. Navázal/a jste během stáží nějaké užitečné kontakty?

- Ano
 Ne

10. Se kterými typy aktérů? (konkrétní ministerstva, veřejná správa, organizace občanské společnosti, podnikatelé, novináři, akademická obec, ...)

11. Spolupracoval/a jste Vy osobně nebo Vaše organizace s českou NNO i nadále po skončení stáže?

- Ano
 Ne

12. Se kterou a jak? Přeskočit pokud odpověď na otázku č.11 je záporná

13. Jak se v současnosti zapojujete do občanských aktivit v Bělorusku

	Ano	Ne
1. jste členem/členkou politické strany	☐	☐
2. pracujete v neziskové organizaci jako zaměstnanec nebo dobrovolník	☐	☐

	Ano	Ne
3. založil/a jste neziskovou organizaci	☐	☐
4. přispíváte do novin	☐	☐
5. podepsal/a jste petici	☐	☐
6. účastnil/a jste se demonstrace	☐	☐
7. napsal/a jste svým voleným zastupitelům	☐	☐
8. zorganizoval/a jste veřejnou akci	☐	☐
9. působil/a jste nějakým způsobem mezi svými kolegy, abyste je motivoval/a k zájmu o veřejné věci	☐	☐

14. Pokud jste aspoň ve variantách 1-4 otázky č.13 odpověděl/a kladně, napište prosím název organizace nebo novin (rádia, televize, serveru).

15. Hodnotíte stáže celkově jako užitečnou formu mezinárodní spolupráce?

- Určitě ano
- Spíše ano
- Spíše ne
- Určitě ne

16. Jaká forma zahraniční podpory je podle Vašeho názoru pro běloruský občanský sektor nejpřínosnější? (Prosím označte vaši odpověď v každém řádku tabulky níže)

	Určitě přínosná	Spíše přínosná	Spíše nepřínosná	Určitě nepřínosná
minigranty / finanční podpora nevládním organizacím	☐	☐	☐	☐
kulaté stoly / konference/předávání	☐	☐	☐	☐

	Určitě přínosná	Spíše přínosná	Spíše nepřínosná	Určitě nepřínosná
expertízy				
společné projekty se zahraničními nevládními organizacemi	☐	☐	☐	☐
dlouhodobé stáže v zahraničí (delší než 3 měsíce)	☐	☐	☐	☐
krátkodobé stáže	☐	☐	☐	☐
podpora EHU, Belsat, ERB a jiných velkých projektů	☐	☐	☐	☐
stipendia pro studenty na zahraničních univerzitách	☐	☐	☐	☐
příspěvky na politické kampaně	☐	☐	☐	☐
materiální pomoc s úhradou pokut, který měli politický motiv	☐	☐	☐	☐
finanční podpora pro rodiny, kde živitelé přišli o práci z důvodu své angažovanosti	☐	☐	☐	☐
mezinárodní lobbying – informování mezinárodního společenství a veřejnosti o podmínkách v Bělorusku	☐	☐	☐	☐
finanční podpora nezávislých novin	☐	☐	☐	☐

Vaše komentáře

Data, které poslouží ke statistickému zpracování:

17. V jaké oblasti pracujete?(nezisková organizace / státní správa / veřejná správa / média/ vysoká škola či výzkumný ústav/ soukromá firma/ státní podnik/ student/ka / nezaměstnaný / na mateřské / práce v domácnosti (péče o dalšího člena rodiny (apod.)Údaje, které nám poslouží ke statistickému zpracování

18. Kolik je Vám let?Údaje, které nám poslouží ke statistickému zpracování.

19. Jste muž či žena?Údaje, které nám poslouží ke statistickému zpracování.

- M
- Ž

20. Jaké je vaše nejvyšší dosažené vzdělání?Údaje, které nám poslouží ke statistickému zpracování.

- základní
- střední škola s maturitou
- vyšší odborná škola
- vysoká škola

21. Místo bydliště (město/region)Údaje, které nám poslouží ke statistickému zpracování.

22. Vaše emailová adresa:Volitelný údaj pro komunikace s Českou ambasádou pro případná pozvání na setkání apod.

23. Váš skype/telefon: Volitelný údaj pro komunikace s Českou ambasádou pro případná pozvání na setkání apod.

24. Vaše jméno: Volitelný údaj pro komunikace s Českou ambasádou pro případná pozvání na setkání apod.

A	
advokační NNO.....	13
advokačních NNO.....	10, 21
B	
Bělorusku...6, 7, 9, 18, 20, 21, 24, 28, 30, 31, 35, 38, 39,	
40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53	
F	
financování NNO.....	15
M	
MZV ČR.....	7, 16, 17, 18, 27, 31, 33, 35, 36, 51
O	
občanské společnosti..6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17,	
20, 21, 22, 25, 27, 28, 30, 33, 34, 35, 41, 42, 46, 47,	
50, 51, 52	
P	
Podpora demokracie.....	6
post-sovětských zemích.....	14
R	
rozvoj občanské společnosti.....	9
S	
stáže.....	6, 7, 28, 33, 36, 41, 42, 43, 44, 47, 51
T	
transformační spolupráce.....	16, 17, 19, 33, 35, 51
třetí sektor.....	11, 22
Ř	
řešení sociálních a ekonomických problémů.....	11